

AUSTROUGARSKA PULA

The project is co-funded
by the European Union,
Instrument for
Pre-Accession Assistance

ZADARSKA ŽUPANIJA

SPLITSKO-DALMATINSKA
ŽUPANIJA

ŠIBENSKO-KNINSKA
ŽUPANIJA

DUBROVAČKO-NERETVANSKA
ŽUPANIJA

ISTARSKA
ŽUPANIJA

GRAD MOSTAR
CITY OF MOSTAR

RAUSK
RAJONSKA AGENCIJA
REPUBLIKE SRBIJE

Republic of Serbia
Ministry of Trade, Tourism and
Telecommunications

FONDI SHQIPTAR I ZHVILLIMIT
ALBANIAN DEVELOPMENT FUND

OBČINA POSTOJNA

OBČINA PIRAN
COMUNE DI PIRANO

Università di Foggia
Dipartimento di Economia

PROVINCIA DI RAVENNA

consorzio punto europa

Ministerstvo kulture

Hellenic Democracy
Region of Epirus
Regional Unit of Thesprotia

REGIONE ABRUZZO

Let's grow up together
Adriatic IPA
Cross Border Cooperation 2007-2013

AUSTROUGARSKA

PULA

GRAD KOJEM SU ZAVIDJELI

The project is co-funded
by the European Union,
Instrument for
Pre-Accession Assistance

Projektnu aktivnost
je provela
Istarska županija
– Regione Istriana

www.istra-istria.hr • www.heradriatic.eu

The project is co-funded
by the European Union,
Instrument for
Pre-Accession Assistance

Projektnu aktivnost
je provela
Istarska županija
– Regione Istriana

Ova publikacija izrađena je uz pomoć Europske unije – IPA Adriatic CBC programa.
Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Istarske županije – Regione Istriana
i ni na koji se način ne može smatrati da odražava gledišta Europske unije.

AUSTROUGARSKA PULA

GRAD KOJEM SU ZAVIDJELI

SADRŽAJ

006	GLAVNA RATNA LUKA I URBANO SREDIŠTE
010	CAREVINA ULAZI U ZAPUŠTEN I NENASELJEN GRAD
012	FRANJO I. PRVI PUT U PULI – ZADIVLJEN I ZAPANJEN
016	BEČKI DVOR OZBILJNO PLANIRA PULSKU BUDUĆNOST – GRADNJA ARSENALA
021	DIREKTNI VLAK DO BEČA I SLAVNI GOSTI PULE
024	URBANI RAZVOJ: PLANSKA PREOBRAZBA U MODERAN SREDNJOEUROPSKI GRAD
026	GRADSKA ČETVRT GRAD
027	Kaštel i točno „vojno vrijeme Pule“
031	Park grada Graza – ovdje se živi skromno i bučno
033	Ulica Sergijevaca – glavna gradska ulica
035	Trg Dante Alighieri i prvo gradsko kazalište
037	Marine Kasino – kultni klupski i kulturni prostor
044	GRADSKA ČETVRT PORT'AUREA
044	Kozmopolitski život u novom gradskom središtu
046	Filmski kvart
048	Politeama Ciscutti – od opere preko cirkusa do političkog skupa
051	Prva filmska predstava
052	Piazza Verde – na novom trgu i nova tržnica
055	Pokrajinski ženski licej – secesijski biser
058	Pulski velodrom – natjecanja i zabava

GRADSKJE ČETVRTI SV. MARTIN I ARENA	062
Urbani proletarijat živi nadomak Arene	064
Park Valeria	066
GRADSKA ČETVRT SAN POLICARPO – NOVA PULA – DAS NEUE POLA	069
U Novoj Puli sve je drukčije	070
Palazzine – mjesto stanovanja približeno je mjestu rada	074
Pulske vile – znak društvenog statusa	076
Mornarički park – šetalište između palazzina	080
Mornaričko groblje danas je spomen-groblje	083
Gospa od Mora / Madonna del Mare – nikad dovršena crkva	086
GRADSKA ČETVRT ZARO	089
Hidrografski zavod s pogledom na grad	090
Park Zaro krasio je spomenik viceadmiralu Tegetthoffu	092
Vila Monai – mjesto dokolice i zabave	093
PREDGRADE DELLA STAZIONE – STANICA	094
Kvart oblikovan poduzetničkom inicijativom	095
Vile Münz – zgrade za društvenu elitu	096
Hotel Riviera – slavna imena u knjizi gostiju	098
Pulski tramvaj – prvi u Hrvatskoj	099
KAISERWALD – OTMJENO LADANJSKO IZLETIŠTE	100
BROJNA GRADSKA KUPALIŠTA: KABINE, OGRTAČI I ŠKOLE PLIVANJA	102
UTVRĐENI GRAD, VELIKI RAT I KRAJ CARSTVA	106

GLAVNA RATNA LUKA I URBANO SREDIŠTE

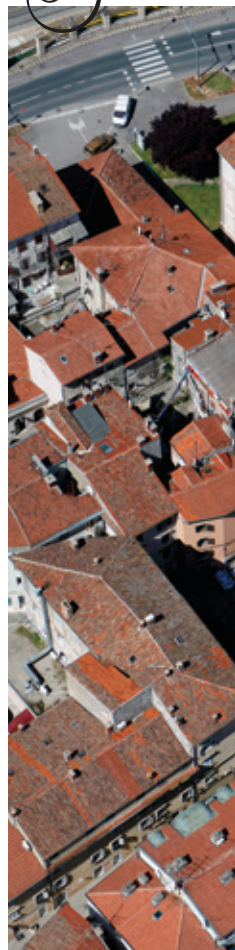

U pulskoj povijesnoj memoriji vrijeme od sredine 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata ostat će zabilježeno kao doba u kojem je Pula bila glavna ratna luka, sidrište ratne mornarice Austro-Ugarske Monarhije i sjedište pomorskoga i zrakoplovnog arsenala. Bilo je to doba u kojemu je broj njezinih stanovnika prvi put premašio 60.000. O kakvom je populacijskom rastu grada riječ govori i podatak prema kojem je Pula na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, u vrijeme francuske uprave, imala tek 813 stanovnika.

PPMI-42307

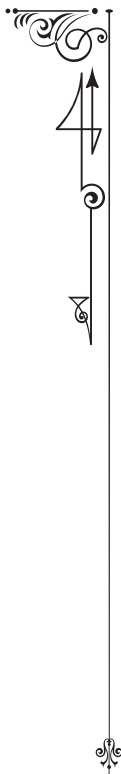

Neposredno pred Prvi svjetski rat Pula ima sve značajke sred-njoeuropskog grada koji je izrastao u moderno urbano središte sa suvremenom gradskom komunalnom infrastrukturuom (gradskim vodovodom, plinom, električnom mrežom, telefonom, tramvaj-skim prometom), školama, kazalištem, gradskim i pomorskim muzejima, kinodvoranama, civilnom i vojnom bolnicom, hoteli-ma, restoranima, barovima. Uz dnevne novine koje su izlazile na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku, dnevni pulski tisak uključivao je i gotovo sve primjerke najvažnijih europskih novina poput Le Figaroa, Le Journal Amusanta, Deutsches Volksblatta, Wiener Allgemeine, London Newsa ili Agramer Tagblatta.

Grad prema narodnosnoj pripadnosti stanovnika karakterizira izrazita mješovitost. Tako je, primjerice, po popisu stanovništva iz 1910. godine u Puli živjelo 45,13 % Talijana, 16,18 % Hrvata, 15,46 % Nijemaca, 5,62 % Slovenaca i 17,2 % pripadnika ostalih naroda (Mađara, Čeha, Slovaka, Poljaka, Ukrajinaca).

CAREVINA ULAZI U ZAPUŠTEN I NENASELJEN GRAD

Istarski je prostor, a tako i njegov najveći grad Pula, tijekom svoje prošlosti, pa i u prvim desetljećima 19. stoljeća, područje političkih previranja i čestih promjena upravno-administrativnog ustroja.

Porazom Napoleona u Rusiji i potom u Bitci naroda kod Leipziga (16. – 18. listopada 1813.) prestaje vladavina Francuza, a austrijske postrojbe ulaze u prostore Ilirske provincije. Francuska vlast formalno prestaje tek Pariškim mirom i zaključcima Bečkoga kongresa (9. lipnja 1815.). Car Franjo I. će po potpisivanju mirovnog ugovora u Parizu proglasom, tiskanim na njemačkom, talijanskom, slovenskom i hrvatskom jeziku, objaviti da su područja koja je francuska uprava nazivala Ilirskim provincijama „(...) integralni dio Carevine njoj utjelovljena na vječna vremena (...)“. Pula će, prijedlogom Središnjeg organizacijskog povjerenstva, čije su prve odredbe utvrđene 9. listopada 1814., postati dijelom prostrane upravne jedinice na sjevernom Jadranu, sa sjedištem u Trstu. Nova upravna cjelina nazvana Primorje (Küstenland) 1816. godine postaje dijelom šire pokrajine Ilirije koja je uzdignuta u red „kraljevstva“. Nakon 1832. godine okružje je podijeljeno na 17 kotara, a Pula je prema broju stanovnika svrstana u kategoriju gradića i sjedište je općine.

Do sredine 19. stoljeća Pula je zapušten i nenaseljen grad, napuštene kuće se urušavaju i propadaju, a tek rimski ostaci svjedoče o njenoj negdašnjoj uređenosti i bogatstvu. Prostrana luka bez brodova utočište je onima koji se sklanjaju pred nevremenom.

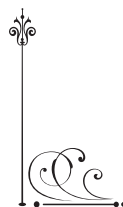

PPMI-41389

Tako će, primjerice, u travnju 1817. upravo zbog nevremena u praznu pulsku luku uploviti austrijske fregate „Augusta“ i „Austria“. U prvoj se fregati nalazila nadvojvotkinja Carolina Josepha Leopoldina, kći cara Franje I., koja je s pratnjom putovala u Rio de Janeiro na vjenčanje s Don Pedrom, sinom portugalskog kralja Juana IV. U drugoj su bili članovi austrijske znanstveno-gospodarske ekspedicije, a među njima i slikar Thomas Ender, koji će tijekom šest dana prisilnog boravka u gradu naslikati četiri akvarela s motivima tadašnje Pule.

GRAFIKE I CRTEŽI PULSKIH SPOMENIKA

Unatoč zapuštenosti pulski su spomenici i u to doba bili poznati europskoj javnosti, i to zahvaljujući crtežima i grafikama koje su u Puli nacrtali njeni slavni gosti, među kojima je bio i Michelangelo Buonarroti.

FRANJO I. PRVI PUT U PULI – ZADIVLJEN I ZAPANJEN

Prvi je zabilježeni austrijski suveren koji je posjetio Pulu bio Franjo II., odnosno Franjo I. (1792. – 1806. – 1835.), posljednji car Svetog Rimskog Carstva, osnivač i prvi car Austrijskog Carstva. U svom je naslovu iz godine 1806. uz cara Austrije, kralja Jeruzalema, Mađarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije..., vojvodu Salzburga, Štajerske, Koruške..., velikog vojvodu Krakova, princa Transilvanije, vojvodu Lublina, Gornje i Donje Šleske..., grofa Habsburga, Gorizije, Gradiške, Tirola, Lužica imao i titulu markgrofa Istre. Franjo I. u Pulu je prvi put doputovao u svibnju 1816. u pratnji arhitekta Pietra Nobila. Bio je zadivljen graditeljskom baštinom, ali i zapanjen zapuštenošću najreprezentativnijih antičkih zdanja. Augustov hram na trgu do gradske vijećnice oduševit će ga skladnošću, korintskim stupovima, ali i neugodno iznenaditi činjenicom da su ga općinske vlasti za 40 guldena dale u najam kao spremište za

LLOYD TISKA PRVI VODIČ PIETRA KANDLERA

U to doba doputovati u Pulu, gradić „treće kategorije” na krajnjem jugu Istre, bio je pravi podvig. Tek će 1838. austrijski Lloyd povezati Pulu s Trstom — jednom u 15 dana njegovi brodovi u Pulu će uplovljavati na redovitoj liniji koja je Trst povezivala s Dalmacijom, odnosno s Gružom i Kotorom. U ovoj prigodi Lloyd je tiskao brošuru „Costa occidentale dell’ Istria” s panoramom istarske obale autora Giuseppea Rigera. Ispod crteža pulske obale nalazimo i tekst „Luka Pula, 1.200 stanovnika”. Za usporedbu: ispod vizure Trsta stajalo je 60.000 stanovnika, Poreča 3.000, Rovinja 11.000, a Vodnjana 4.300 stanovnika.

Redovnu tjednu vezu Trsta s Pulom Lloyd uvodi 3. siječnja 1845., a te je godine u njihovom izdanju tiskan i prvi vodič autora Pietra Kandlera „Cenni al forestiere che visita Pola” (Napomena strancu koji posjeti Pulu). Onodobni će, pak, putopisac zapisati da je pulska trgovina zanemariva, prodaje se tek nešto vina, ulja i drva, ne postoje obrti, sve se uvozi, a izvozi samo tuna.

žito. Pri povratku u Beč potaknut će brigu za graditeljsko naslijeđe Pule i zatražiti da se zaustavi propadanje građevina te zabrani korištenje dijelova spomenika kao građevinskog materijala. Temeljem njegove odluke svi se pulske spomenici upisuju u državno vlasništvo.

Crteži spomenika koje je Franjo I. nacrtao tijekom svog boravka u Puli, uz crteže i četiri akvarela Thomasa Endera iz 1817. godine te crteže Louisa-Françoisa Cassasa i Thomasa Allasona (1919.) najbolja su ilustracija koja svjedoči o zapuštenosti grada i antičkih spomenika u budućoj glavnoj ratnoj luci Austrije, odnosno Austro-Ugarske Monarhije.

U Pulu će se Franjo I. vratiti 1832. godine i nakon razgleda širega prostora oko pulske luke i najjužnijeg dijela istarskoga poluotoka proći današnjim Trgom Portarata te kroz Slavoluk Sergijevaca doći do komunalne palače gdje ga je dočekao arheolog Giovanni Carrara Polensis, konzervator starina i vodič brojnim istaknutim ličnostima i grupama koje su posjećivale Pulu.

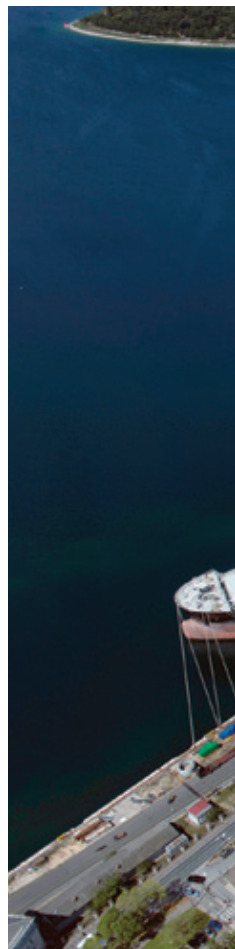

BEČKI DVOR OZBILJNO PLANIRA PULSKU BUDUĆNOST – GRADNJA ARSENALA

No, o gradu bez budućnosti bečki dvor ozbiljno razmišlja. Tako 1835. godine prvi put predlaže da se uz arsenal u Veneciji gradi i ratna luka u Puli, a car Franjo Josip I. konačno 12. travnja 1850. donosi odluku da Pula postane glavno sidrište Austrijske ratne mornarice i 17. svibnja 1850. obilazi Pulski zaljev da bi još jednom procijenio ispravnost svoje odluke.

Zapovjedništvo flote već 20. studenoga 1850. obavještava Okružno zapovjedništvo u Veneciji da će se u Puli urediti pomorski arsenal (Marine-Etablissement). Iste godine otkupljuje se otok Uljanik (Scoglio Olivi), gradi se skladište (kapaciteta 3.000 tona) za brodsku opremu s mostovima za prilaz brodova kod istovara i utovara te ustrojava Lučki admiralitet. Krajem godine građevinski inženjer, bojnič Karl Moering predlaže izgradnju bolnice za 800 bolesnika, vojarne za 1.000 vojnika te zapovjedne zgrade (preko puta otoka Uljanik). U listopadu 1855. donosi se i odluka da se u škveru na otoku Uljanik gradi linijski dvopalubni brod na vijak koji će dobiti ime „Kaiser“.

Konačno, 9. prosinca 1856., kada je izgradnja znatno napredovala, u pulsku luku iz Venecije stiže carski par s pratnjom i simbolično polaže kamen temeljac buduće ratne luke i pomorskog Arsenala.

U povelji položenoj pod kamen temeljac zapisano je: „(...) sada kada je Pula postala dio naše moćne države, koja je svjesna svoje snage ...austrijski poduzetni vladar shvatio je važnost ove praktične

luke i na njegovu inicijativu Pula će ponovno kao nekoć slati svoje plamence u sve vjetrove, istodobno ih štiteći i podržavajući. (...) car Franjo Josip I. svojom (je) rukom položio temelj za izgradnju

moćne oružarnice za sve jaču flotu svojega carstva, a u njoj i blagoslovljenu klicu koja treba ponovno procvasti u lučki grad kojem su nekoć zavidjeli (...)".

I kao što je rekao car, pulski će Arsenal postati glavnim središtem za održavanje austrijske, odnosno austrougarske ratne flote, a na otoku Uljanik izgradit će se navori i dokovi, brodogradilište, radionice, stanica za ispaljivanje torpeda... Arsenal se protezao na 3.270 metara obalne linije, duljina molova iznosila je čak 578 metara. Od grada je bio odvojen zidom dugim 1.795 metara radi sigurnosti i zaštite od nepoželjnih pogleda. Odvojak željezničke pruge dužine 1,3 kilometra od željezničke postaje preko rive do Arsenala bio je izgrađen već u rujnu 1878., a godine 1884. dovršen je most koji je spojio kopno s otokom Uljanikom. Na most su potom položene željezničke tračnice pa Uljanik tako postaje i ostaje jedini otok na hrvatskome Jadranu koji je povezan s kopnom i željezničkom prugom.

Raznovrsna proizvodnja u Arsenalu i brodogradilištu te izgradnja Pule kao glavne ratne luke i sidrišta Austrougarske ratne mornarice bila je uzrok i velikih promjena u političkoj, gospodarskoj, društvenoj, etničkoj i demografskoj sferi grada.

U prvom desetljeću 20. stoljeća ratna mornarica imala je nešto više od 2.500 stalno zaposlenih radnika, a još je 5.500 nekvalificiranih radnika primljeno na određeno vrijeme ili na pogodbu do okončanja radova. Država je bila najveći poslodavac, a pulski Arsenal okupljalište brojnih obrtnika svih struka. Pula je u to vrijeme treći grad po veličini, iza Rijeke i Zagreba, na teritoriju današnje Republike Hrvatske i deveti grad po veličini u austrijskom dijelu Monarhije.

Otoci Uljanik, Sv. Katarina i Sv. Andrija dijelili su luku na ratnu i trgovačku, a u ratnoj će luci svoja sidra bacati ratni brodovi Turske, Engleske, Argentine, Danske, Njemačke... Na zavidnoj je razini bio i promet trgovačke luke, u koju je, primjerice, 1901. godine uplovilo 1.978 brodova.

POMORSKI MUZEJ U ARSENALU

Arsenal je imao i pomorski muzej te je bio i turistička destinacija. Muzej se, kao i jedan od bojnih brodova, mogao posjetiti uz najavu i dopuštenje Zapovjedništva, i to u pratnji kadeta.

POVIJESNI LET 27. RUJNA 1912.

Vojne će vlasti godine 1911. od gradskih vlasti kupiti i otok Sv. Katarinu, proširiti ga nasipavanjem, izgraditi prilazne staze, spremišta za zrakoplove i učiniti ga 23. veljače 1912. godine pokusnom mornaričkom postajom. Prvi mornarički zrakoplov konstruktora inženjera Josefa Mickla Marineapparat I. s pilotom Viktorom Klobučarom-Rukavinom de Bunićem poletjet će iz pulske luke 27. rujna 1912. godine.

DIREKTNI VLAK DO BEČA I SLAVNI GOSTI PULE

Od osamdesetih godina 19. stoljeća Pula ima dnevnu parobrodsku vezu s Trstom i gradovima na zapadnoj obali Istre, ali i Rijekom i kvarnerskim otocima te Zadrom, Šibenikom, Splitom, Metkovićem, Gružom i Kotorom.

U grad se nakon 1876. godine moglo doputovati i željeznicom. U Pulu su nakon 1882. stizala četiri vlaka, a grad ima vezu s Rijekom, Trstom i Bečom, s kojim od 1911. ima i izravnu svakodnevnu vezu. Od 1909. postoji i autobusna linija Opatija – Labin – Barban – Vodnjan – Pula.

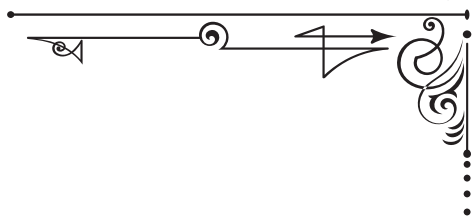
Poslovni ljudi, industrijalci, trgovci, državni dužnosnici, vojni i mornarički časnici, ali i putnici namjernici svakodnevno pristižu u Pulu. Odsjedaju u desetak pulskih hotela: Elisabeth, Schreineru/Poli/Belvedereu, Austriji, Riboliju, Centralu, Europi/Imperialu, Alla città di Triesteu, Piccolu, Ladavazu/Albergo-Ristorantu ai due mori,

PPMI-33333

PPMI-R-292

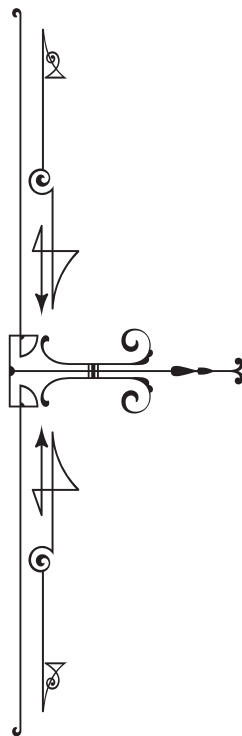
Miramaru, Moncenisiju, Bernardiju/ Leopoldu, Tempio d'Augustu, Hotelu della Villeu, a od godine 1909. i u Palast Hotelu Rivieri. Dnevni tisak svakodnevno objavljuje popise hotelskih gostiju koji dolaze iz cijele Europe, a među njima su bili njemački car Wilhelm II., crnogorski prinčevi Mirko i Danilo, američki admiral Carl O'Neil, Gustav Klimt, Paul Ress, Emil von Behring, Anton Gnirs, Guglielmo Marconi, Thomas Mann, Bernard Shaw...

Dvorane pulskih hotela kao i brojnih restorana su i mjesta kulturnih događanja. Tu četvrtkom i nedjeljom uz pulske orkestre nastupaju i poznati umjetnici, primjerice bečka pjevačka družina Franza Langa, Compagnia Italiana d'opera lirica, austrijski pijanist i kompozitor Alfred Grünfeld...

Mnoge su poznate ličnosti u Pulu stizale i jahtama – grčki kraljevski par, njemački car Wilhelm II., saski kralj Fridrik August III., francuski prvi ministar Waldeck Rousseau, bivša francuska carica Eugenia, egipatski princ Aziz Hassan...

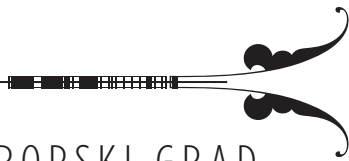
PPMI-R-2159

Pulski su vodiči kao izletišta preporučivali — Medulin, Ribarsku kolibu, Valbandon i Brijune, kao i posjet Arsenalu i razgledavanje pulskih utvrda.

Početkom stoljeća Pula je imala i dnevnu parobrodsku vezu s Valbandonom, Fažanom i Brijunima, a grad se mogao razgledati i vožnjom dvopregom ili jednopregom.

URBANI RAZVOJ: PLANSKA PREOBRAZBA U MODERAN SREDNJOEUROPSKI GRAD

Rušenjem bedema nakon 1850. godine Pula gubi značaj srednjovjekovnog grada opasanog zidinama i započinje svoj put preobrazbe u moderan srednjoeuropski grad. Grad se najprije neplanski širi gradnjom zgrada duž postojećih komunikacijskih pravaca koji su iz starogradske jezgre vodili prema istoku i sjeveru današnjom Amfiteatarskom, Laginjinom, Flanaćkom, Fontićkom, Dobrilinom, Scalierovom, Nezakcijskom te Ulicom dubrovačke bratovštine. Nove zgrade nastaju i na trasi stare Premanturske i Medulinske ceste.

Donosi se i uredba da se starim i novim ulicama daju imena, zgradama kućni brojevi, a Pula je podijeljena na gradske četvrti: Grad, Port'Aurea, Zaro, San Martin, Arena, San Policarpo s predgradima Della Stazione, Siana, San Michele i Veruda.

PPM1-33331

GRADSKA ČETVRT GRAD

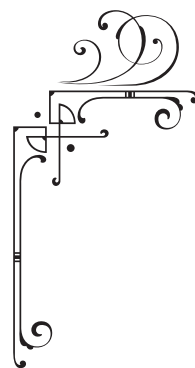
Povijesna jezgra grada postupno se popunjava novim zgradama. Godine 1862. već je izgrađena i riva s pristaništem Sv. Teodor, a godinu dana ranije na potezu nekadašnjih zidina i zgrada Zapovjedništva (Stabsgebäude), danas među Puljanima poznata kao Admiralitet. Bila je to prva i najveća građevina u nizu, a u njoj je bilo sjedište Inženjerijske direkcije, Topničke direkcije, Zapovjedništva grada te Direkcije skladišta topova. Zgrada Zapovjedništva, zbog čije će gradnje biti srušena biskupija s kraja 5. stoljeća, izgrađena je u neoklasicističkoj maniri – 99 metara dugačka dvokatnica presječena je imitacijom grčko-rimskog hrama kojim dominira šest stupova s dorskim kapitelima koji nose arhitrav sa zabatom upotpunjen skulpturama Antonija di Stefana i Andree Deltona. Dalje na trasi porušenih zidova izgradit će se nove zgrade: javno kupatilo, hoteli, banke, a na sjevernoj strani obalne crte 1878. godine i monumentalna vojarna 87. pješачkog puka, koja je danas tek djelomično sačuvana.

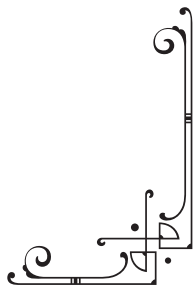
Kaštel i točno „vojno vrijeme Pule“

U središtu starog grada, u trenutku preobrazbe Pule u glavnu austrougarsku ratnu luku, na brežuljku Kaštel obnovljena je do tada zapuštena mletačka utvrda okružena vrtovima, vinogradima i maslinicima. Za potrebe Arsenala, velike i male mornaričke vojarne, Mornaričke bolnice i zgrade Zapovjedništva vojske na obali, na sjevernoj mezaluni utvrde 1861. godine gradi se vodosprema kapaciteta 1.200 kubika. U ovu prvu vodospremu voda je stizala iz kaptiranog izvora na Nimfeju. U dvorištu Kaštela bit će 1876. izgrađena još jedna vodosprema kapaciteta 1.627 kubika.

Posebnu ulogu utvrda Kaštel imala je od 1875. u označavanju točnog vremena poznatog po nazivu „vojno vrijeme Pule“ (Militärzeit Pola — MZP). Na utvrdi se postavlja poseban signalni uređaj koji je činio crni balon i mehanizam za njegovo dizanje i spuštanje. Optički znak na Hidrografskom zavodu, kasnije električni impuls, bio je znak za početak oglašavanja točnog vremena ratnom brodovlju u pulskoj ratnoj luci. Svakog dana u 11.55 sati dizao se crni balon, a početak njegova spuštanja i ispaljeni topovski hitac označavali su sredinu dana 15. meridijana.

U SKLONIŠTE S ISKAZNICOM

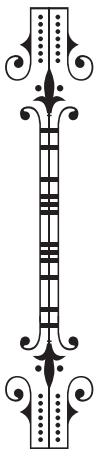
Od sredine travnja 1918. civilnom je stanovništvu dopušteno sklanjanje u podzemno sklonište ispod Kaštela tijekom ratnog djelovanja neprijateljskog zrakoplovstva. Sklonište je moglo primiti najviše 250 osoba, a u njemu se nije moglo noćiti. Pravo ulaska imali su građani koji su stanovali u neposrednoj blizini utvrde, što su dokazivali iskaznicom.

Park grada Graza – ovdje se živi skromno i bučno

Na dijelu današnjeg Parka grada Graza i okolnih parkirališta, između tadašnjih ulica Via dell'Arsenale i Sergijevaca postojao je jedan cijeli grad s brojnim uskim uličicama: Via Tradonico, Via Nettuno, Via Abbazia, Via Minerva, Vicolo Della Bissa... Tu se u skućenim kućicama živjelo skromno, ali bučno. Preko puta Lučkog admiraliteta (danas upravna zgrada Uljanika) i zgrade Zapovjedništva Arsenala, uz hotel Central Aloisa Heima nalazile su se i brojne gostionice. Trattoria All'Isoletta vlasnika Giovannija Ispirovicha nudila je domaću kuhinju i vina iz Kanfanara i Smoljanaca, dok je u ponudi Nuove cucine popolare bio ručak s kavom za samo 40 hellera, a radnicima Arsenala i donošenje ručka na kapiju. Luigi Rismondo zatvorit će u travnju 1885. restoran Apollo – popularno mjesto okupljanja starih Puljana – a onda mjesec dana kasnije u neposrednoj blizini, u Ulici Nettuno, otvoriti novi

luksuzniji Ristorante Rismondo. Restoran će 1900. novi vlasnik B. Baumgartner najprije unajmiti i obnoviti, a onda 1904. i kupiti te svojim gostima nuditi talijansku i njemačku kuhinju, fina vina i uvijek svježi Pilsen i Dreherevo pivo Märzer.

Prostor je značajan i po velikoj polivalentnoj dvorani Apollo najprije s restoranom istog imena u tadašnjoj Ulici Tradonico 3, izgrađenoj prije 1869. godine. Tu su se održavali i politički skupovi, obilježavao Praznik rada, djelovala škola plesa, a sredinom ožujka 1907. gostuje i The great international electro bioscope koji se predstavljao kao najbolji putujući kinematograf u Europi. Istodobno, 13. ožujka 1907. na prvom je katu otvoren i Novi muzej starina (Nuovi Musei d'antichità). Tijekom Velikog rata u velikoj dvorani oni Puljani koji su mogli ostati u Pomorskoj utvrdi Pula uredno će preuzimati svoju mjesečnu količinu racionirane hrane.

Ulica Sergijevaca – glavna gradska ulica

Sergijeva ulica, koja je od Zlatnih vrata vodila na Forum, bila je i onda kao i danas glavna gradska ulica gdje su poduzetni trgovci otvarali svoje trgovine namještaja, odjeće, muzičkih instrumenata, damskih pokrivala za glavu, pekarnice, lutriju, slastičarnice, zlatarnice, trgovine luksuznih predmeta i namirnica. Tu se nalazila i tiskara i redakcija pulskih dnevnih novina Pola i Giornaleto di Pola, restoran i hotel Bernardis, Caffè Aurora i kina Edison i Bernardis. Sredinom rujna 1903. Ulica Sergijevaca, kao i sve pokrajnje ulice koje idu prema njoj dobivaju betonsku podlogu, a nekoliko dana kasnije i asfalt. Dvije godine ranije ulica je dobila i plinsku rasvjetu.

NOVI OKUSI SLADOLEDA I ELEKTRIČNA RASVJETA

Na početku ulice slastičarnica Clai je od svibnja 1902. nudila svakog dana po dva nova okusa sladoleda. Ispred slastičarnice je 29. listopada 1904. uključena prva električna svjetiljka.

PPMI – R-662

Trg Dante Alighieri i prvo gradsko kazalište

Novi gradski trg, današnji Danteov trg, oblikuje se ispred prvog pulskog kazališta – Teatra Nuovo – nakon rušenja južnih srednjovjekovnih bedema, izgradnjom pošte, zgrade redarstva, a potom i prve pučke škole.

Teatro Nuovo je vlastitim novcem sagradio pulski poduzetnik Pietro Ciscutti nadomak crkve sv. Marije od Milosrđa, na uglu Ulice Sergijevaca i današnjeg Prolaza kod kazališta. Kazalište je svečano otvoreno 26. prosinca 1854. Izgrađeno je prema projektu Giovannija Quadrija, a građevinske radove potpisuje poznati venecijanski graditelj Carrara. U atriju kazališta nalazila se garderoba, prostor za osvježenje i druženje. Parter je okruživala 21 loža u mezaninu, a nakon 1856. preuređenjem galerije kazalište je dobilo i 21 ložu na prvom katu. Ugledne pulske obitelji imale su svoje stalne lože. Godine 1870. kazalište je obnovljeno, a voštanice zamjenjuje plinska rasvjeta.

Na trapezastom će trgu biti posađen drvored crnike i postavljena prva javna slavina za okolna kućanstva. Cijeli će prostor 1872. biti oplemenjen novom fontanom postavljenom na stepenastom po-

stolju, koju je svojim novcem dao podignuti podestat — načelnik dr. Angelo Demartini. Između dva rata talijanske će vlasti fontanu zamijeniti novom, koja je ovdje i danas, pulskog arhitekta i skulptora Enrica Trolisa.

Nova zgrada na zapadnoj strani 1878. postat će sjedište novoustrojenog Vatrogasnog društva.

Kao što i priliči pravom trgu, za okrepu i druženje stanoviti gospodin C. Bratus otvorit će restoran Zum Goldenen Anker i dnevno nuditi njemačku kuhinju, probrana vina i izvrsno pivo Pilsen, a novi će vlasnik Josef Golob od 1905. četvrtkom ponuditi i večeru uz klavir i violinu. Ekskluzivni restoran Tegetthoff od 1884. (ranije Al Teatro vecchio) nudi jela od mesa ili ribe i pivo Puntigamer. Od listopada 1884. svaku večer goste je zabavljao orkestar pod vodstvom maestra Guarnierija. Na trgu je svoj modni salon Cappelli da Signora od 1907. imala i Giovanna Trigari.

PRVE ČETIRI GRADSKE SLAVINE

Gradani Pule mogli su se opskrbiti vodom na četiri gradske slavine — na Nimfeju, na kraju Kandlerove ulice, na Trgu stare tržnice te na Danteovom trgu. Iznad crpilišta na Nimfeju sagrađena je 1835. i manja zgrada, a na njenom zabatu, koji je 1947. srušen, pisalo je — Franciskus et Carolina po Franji I. i njegovoj četvrtjoj supruzi Karolini Charlotti Augusti von Bayern. Ime Karolina ostat će do danas naziv zgrade, izvora i okolnog prostora.

Marine Kasino – kultni klupski i kulturni prostor

Kamen temeljac zgrade budućeg mornaričkog kluba, Marine Kasina, položen je 20. srpnja 1870., a novo okupljalište Puljana svečano je otvoreno 9. svibnja 1872. godine. Njegovu gradnju potaknuo je zapovjednik austrijske ratne mornarice, admiral Wilhelm von Tegetthoff, a prema projektu Münchenskog arhitekta Friedricha Adama. Kasino je uređen po uzoru na engleske klubove, a u stražnjem dijelu prostranog parka nalazili su se travnati teren za kriket, kuglana i bočalište, ptičar i muzički paviljon. Stalni članovi i njihovi gosti mogli su poslušati i slavne umjetnike poput češkog skladatelja Františka Ondříčka, mađarsku violinisticu Stefi Geyer i pijanista Oscara Dienzla. U zgradi su se nalazili kavana, restoran, biblioteka i čitaonica, a od 1876. tu je i sjedište Znanstvenog društva c. i k. ratne mornarice koje je organiziralo stručna predavanja.

Razvojem grada kao središnje ratne luke Monarhije Marine Kasino postaje premalen za sve svoje aktivnosti te su 1885. uslijedile prve nadogradnje i proširenja. U listopadu 1910. godine srušen je stari Marine Kasino, a nova, veća i danas sačuvana zgrada prema projektu Ludwiga Baumanna dovršena je 18. prosinca 1913.

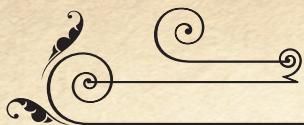
Marine Kasino kao ustanova izgrađena bez novčane pomoći države održavana je sredstvima mornaričkih časnika i dočasnika. Uredovno vrijeme za članove bilo je od 5, odnosno 6 sati zimi do 2 sata poslije ponoći. Prostorije su bile grijane, a temperatura nije smjela biti niža od 19 stupnjeva Celzija. Zgrada je imala vlastiti izvor električne energije. Ručak je posluživan od 10 do 14 sati, a večera od 19 do 1 sat poslije ponoći. Tijekom 1914. i 1915. ima i svoje glasilo Marinekasino-Nachrichten.

Marine Kasino bio je i kultno mjesto u kojem su se preuzimale zapovjedne dužnosti, priređivali prijemi, svečane večere ili ručkovi. Danas zgrada nosi naziv Dom hrvatskih branitelja.

MENI ZA UZVANIKE VICEADMIRALA MAXIMILIANA DAUBLEBSKOG VON STERNECKA UND EHRENSTEINA

Viceadmiral Maximilian Daublebsky von Sterneck und Ehrenstein 13. siječnja 1884. u prigodi svog prvog posjeta ratnoj luci Pula u svojstvu načelnika Mornaričke sekcije Ministarstva rata, koji je po svojoj novoj dužnosti bio i zapovjednik ratne mornarice, organizirao je gala prijem i večeru za 60 uzvanika. Na jelovniku su bili: Huitres (kame-nice), Potage asperges (juha od šparoga), Poisson en mayonnaise (riba s majonezom), Filet de bœuf garni (začinjeni goveđi file), Rôti des volailles (pileće pečenje), salata, Tartes (pita), dessert fruits-fromage (voće i sir) i na kraju café (kava).

PPMI-R-2783

PALAČA NADVOJVODE KARLA STJEPANA

Preko puta Marine Kasina, na križanju tadašnje Arsenalske i Ulice Zaro s Ulicom San Policarpo, između 1888. i 1890. godine prema projektu Rudolfa Klotza i Francesca Olive izgrađena je reprezentativna uglovnica neorenesansnog stila – palača nadvojvode Karla Stjepana Austrijskog. Vlasnik je 1901. prodaje državi, a tu će potom biti smješten stan okružnog kapetana te Novi časnički dom (Neues Offiziers-Heim), a onda i novo sjedište c. i k. Yacht Cluba (k. u. k. Yachtgeschwader). Zgrada je uništena u savezničkom bombardiranju tijekom Drugoga svjetskog rata, a na njenom se mjestu danas nalazi novo krilo glavne pošte.

GRADSKA ČETVRT PORT'AUREA

Izgradnjom novih zgrada duž postojećih putova koji su iz grada vodili prema istoku i sjeveru Pula se počinje širiti i na prostore izvan povijesne jezgre. Na području od Port'Auree (današnji Trg Portarata) na zapadu do utvrde San Michele na istoku i prema sjeverozapadu do rive nastaje nova četvrt Port'Aurea.

Kozmopolitski život u novom gradskom središtu

Na praznome prostoru između dviju paralelnih ulica, koje dijelom prate gradske zidine prema kopnu — između ulica Viale Carrara i Via delle Circonvallazioni (na prostoru današnjih Giardina) — sadnjom stabala (1904.) nastat će pulski ring između stare jezgre i novog grada u nastajanju. S Trgom Port'Aurea dijelom uvučenim u povijesnu jezgru ovaj će kvart činiti jedno od novih središta grada s modernim restoranima (Al Prato, Restaurant Krivitz, Arco Romano / Alla Città di Pilsen), prodavaonicama namještaja, ogledala, tapiserija, pozlaćenih predmeta, modnim salonima... U neposrednoj blizini, nadomak Slavoluka Sergijevaca, na adresi Clivio di San Stefano 1 međunarodna škola jezika The Berlitz School of languages godine 1904. otvara svoju 208. ispostavu. Organizirani su tečajevi engleskog, francuskog, talijanskog, a kasnije i hrvatskog i mađarskog jezika. U svojim pozivima na upis, uz ostale, kao predavača engleskog jezika navodili su prve godine i Jamesa Joycea, doktora filozofije iz Londona. U istoj ulici otvoren je 3. kolovoza 1902. i Muzej starina (Museo d'antichità), u zgradi koje danas više nema.

Filmski kvart

U Carrarinoj ulici krajem 1901. poduzetnik Giovanni Bläser, u šatoru postavljenom za tu priliku, predstavio je „BIOSCOP – posljednji izum Edisonove žive fotografije“. Na istome mjestu svoj je šator postavio u tri navrata i tijekom 1903. godine. U pretposljednjem gostovanju uz film o papinoj smrti bit će prikazan i film „Porinuće krstarice ‘Szigetvar’ u brodogradilištu Scoglio Olivi“ i „Bijeg mornara s bojnog broda ‘Radetzky’“. Krajem 1904. u Puli gostuje i „Bioscopo Lifka“.

Veliki interes Puljana za pokretne slike bit će motiv poduzetniku Coviniju da na Port'Aurei 1906. otvori Cinematografo Excelsior, dok će stanoviti gospodin Tominc 26. travnja 1906. u kući Matellic otvoriti novo kino Edison (na uglu današnje Laginjine ulice i Trga Portarata), a u lipnju iste godine još jedan kinematograf (u današnjoj Fontičkoj ulici) u novoj dvorani s električnom rasvjetom i ventilatorima (Bioscopio elettrico internazionale sistema Engelsman Teatro).

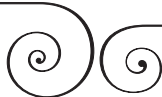

Politeama Ciscutti – od opere preko cirkusa do političkog skupa

Pietro Ciscutti, kojeg je povijest već zapamtila kao vlasnika i utemeljitelja prvog pulskog kazališta Teatro Nuovo (1854.), 28 godina kasnije, točnije 1882., i to ponovno svojim novcem, dovršava novu kazališnu zgradu smještenu na granici povijesne jezgre i budućega modernog poslovnog središta grada. Vlasnik i voditelj novog pulskog kazališta, svjestan skromnosti građevine kao i njene lokacije, nazvao ju je jednostavno „politeama“ odnosno višenamjenska dvorana. Oglašavana je kao Politeama Ciscutti, a bit će to univerzalni auditorij za sve vrste scenskih i glazbenih priredbi, ali i raznoliku estradnu djelatnost (cirkus, film, sportske priredbe).

Prema projektu Ruggera Berlama, kazališno gledalište moglo je primiti 800 posjetitelja i sastojalo se od partera, 28 loža u mezaninu, 30 loža na prvome katu te balkona i galerije. U zgradi će poduzetnik G. Rosi unajmiti prostor i 27. ožujka 1885. otvoriti caffè-restoran Politeama Ciscutti.

Prvo i posljednje tromjesečje u godini bilo je vrijeme kazališne i operne sezone. Na daskama pulskog kazališta gostuju najpoznatije talijanske i njemačke kazališne i operne družine. Na programu su drame W. Shakespearea: „Hamlet“, „Ukroćena goropadnica“, „Romeo i Julija“, Euripidov „Orest“, Ibsenova „Hedda Gabler“. Djela G. Donizettija, G. Puccinija, C. Gounoda, J. Offenbacha, J. Straussa ml., G. Rossinija, a posebno G. Verdija nisu bila rijetkost.

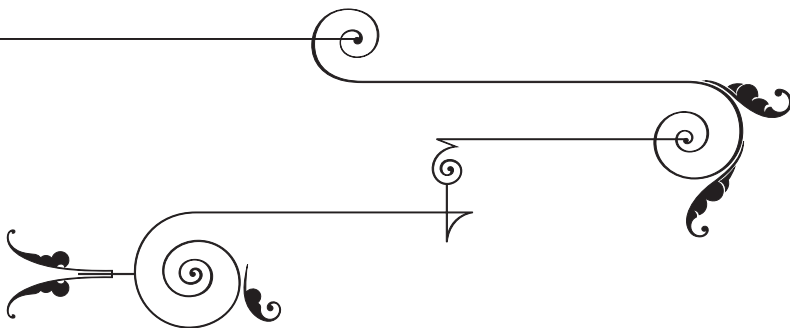

Zgrada se koristila i za javne i političke skupove, a tijekom veljače održavali su se balovi pod maskama.

Zatvorena je 1971., obnovljena i ponovo otvorena tek 1984. Od nekadašnje Politeame Ciscutti ostala je tek fasada prema Laginjinoj i Smareglinoj ulici i skelet loža oko gledališta današnjeg Istarskog narodnog kazališta — Gradskog kazališta Pula.

SPORTSKE BORBE U KAZALIŠNOJ DVORANI

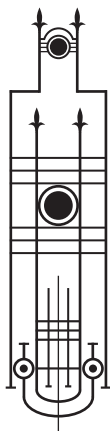
Ni sportske priredbe u kazališnoj dvorani nisu bile rijetkost. Tako će, primjerice, Trščanin Massimiliano Roberto Raicevich predstaviti krajem 1901. tijekom tri dana novu borbilačku vještinu — hrvanje grčko-rimskim stilom. Za tu je priliku u Pulu stigao i engleski prvak Max Morion.

Prva filmska predstava

Nepunu godinu dana nakon Pariza, a svega mjesec nakon Zagreba, u Puli se dogodio prvi pokušaj prikazivanja „žive slike“. Mjesto zbivanja – Politeama Ciscutti, vrijeme – 21. studenoga 1896. Pulski tjednik L'Eco di Pola izvijestit će da su publiku zabavljala dva orkestra – vojni i onaj opernoga društva iz Pule – ali i da je predstava doživjela neuspjeh jer su slike bile nejasne i nedovoljno osvijetljene. Zbog velikog interesa publike za ovu novu zabavu dvorana će često i po mjesec dana biti iznajmljivana novim kinopoduzetnicima. Gostovali su Reale Cinematografo Gigante di Spina, Cinematografo Irida, a 1907. i stanoviti Spessott i Doliner – vlasnici najvećega putujućeg kina u Europi „kina koje govori i pjeva: The American Bioscope“.

Piazza Verde – na novom trgu i nova tržnica

U novom dijelu grada, na saniranom prostoru Male poljane (Prato Piccolo) koja je s jedne strane bila određena putem koji je iz grada vodio do Medulina, Pomera i Premanture, a s druge strane Velikom kanalom (Canal Grande) nastao je novi trg – Piazza Verde. Odluku o gradnji natkrivene tržnice na tom mjestu gradski vijećnici donose početkom 20. stoljeća, a prema projektu bečkog inženjera Leopolda Nobisa nova tržnica trebala je imati prizemlje građeno u kamenu te prvi kat oblikovan željeznom konstrukcijom s po 20 prodajnih mjesta za stalne i povremene prodavače. Izvedbeni projekt potpisala je bečka tvrtka Jacoba Ludwiga Münza, a radovima je rukovodio arhitekt Johann Po-

karny. U siječnju 1903. odlučeno je da se nova pulska tržnica nazove Mercato delle vettovaglie di Piazza Verde, a utvrđene su cijene najma prostora. Uz ostalo, šest je prodajnih mjesta bilo predviđeno za mesare.

Plinskom rasvjetom nova je tržnica osvijetljena 21. ožujka 1903. u 18 sati, a istodobno su u ribarnici instalirane četiri slavine s tekućom vodom.

Svečanim otvaranjem nove pulske tržnice, koja je izraziti predstavnik modernog graditeljstva, 1. travnja 1903. nestaju stara tržnica i nekoliko zelenih tržnica na križanju današnje Kandlerove, Carrarine, odnosno Castropoline ulice te ona na početku Giardina.

PETICIJA ZA RIBARNICU

U zgradi tržnice, na mjestu gdje se i danas nalazi, 12. prosinca 1903., prema projektu Angela Mayera, dovršena je i otvorena nova ribarnica. Na stolovima koji su donijeti iz nekadašnje ribarnice s Trga Comizio svoje su ulove prodavali pulski ribari: Don Zannetti kovače, Salvadori listove, Sponza tune, Galessano mušule, Pattinelli palamide...

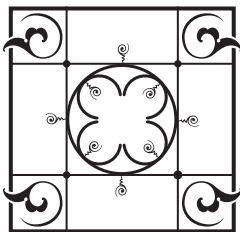
Zbog zatvaranja stare ribarnice iza Augustovog hrama, u neposrednoj blizini mora, građani staroga grada su peticijom od gradskih vijećnika zahtijevali da i Pula, kao svi primorski gradovi, ima ribarnicu u blizini mora. Gradske vlasti udovoljavaju zahtjevu te je, da bi Puljani mogli kupovati ribu direktno od ribara, preostalih šest stolova postavljeno na manjem dijelu parka između katedrale i rive — inače prve parkovne površine nastale na mjestu nekadašnjeg groblja nakon zabrane ukapanja unutar zidina 1846. godine.

Pokrajinski ženski licej – secesijski biser

Gradske su vlasti 19. kolovoza 1903. donijele odluku da se na istočnom rubu četvrti Port'Aurea i predgrađa Sv. Mihovil, na zemljištu između Campomarzija i stare ceste za Medulin, izgradi Pokrajinski ženski licej (Liceo provinciale femminile).

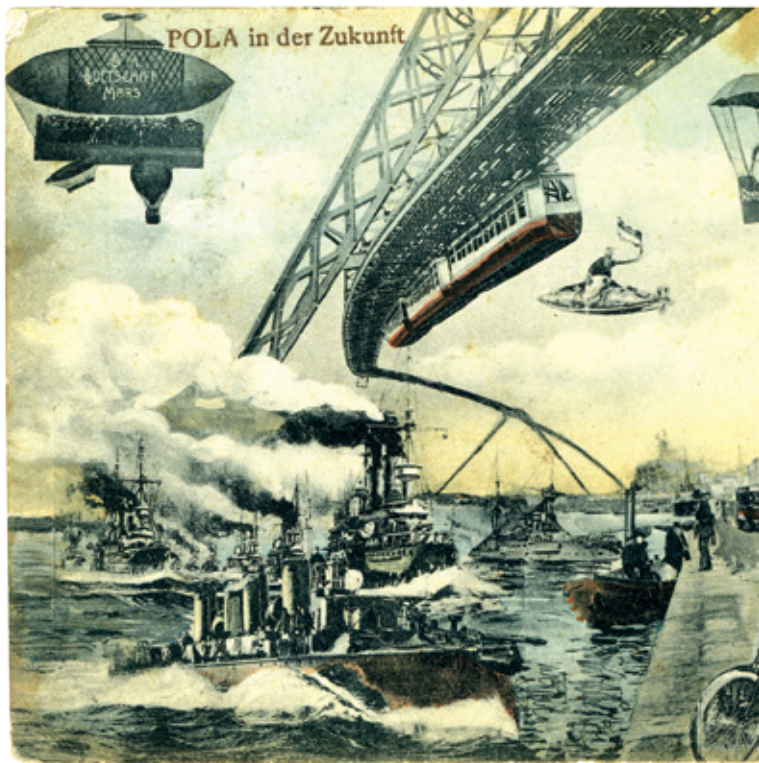
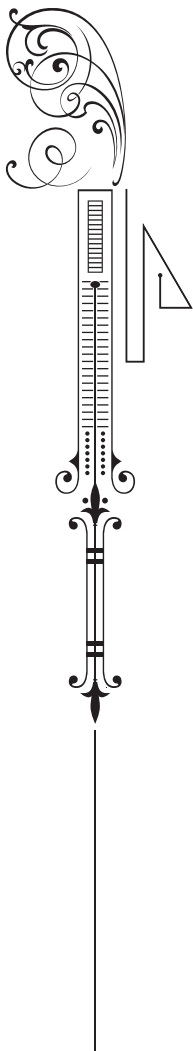
Kamen temeljac postavljen je 11. travnja 1904. godine, a u slavljeničkoj je atmosferi u četvrtastu rupu spušten stakleni cilindar s pergamentom i 36 tadašnjih kruna. Saznanje da se ispod kamena temeljca nalazi 36 kruna, što je u tadašnje vrijeme bila tjedna zarada stručnog radnika Arsenala, bit će poticaj pulskim lopovima da ga pokušaju otkopati i domoći se novca, a samo će ih budnost čuvara spriječiti u nečasnoj raboti. Tri godine kasnije, 1907., usred uređenog parka prema projektu arhitekta Rudolfa Borrija bit će dovršen i ovaj biser pulske secesijske baštine u kojem se danas nalazi Sveučilište Jurja Dobrile.

Pulski velodrom – natjecanja i zabava

Sjeverozapadno od Ženskog liceja, u neposrednoj blizini Znanstvene škole, izgrađene 1901., na današnjem igralištu Gimnazije nalazio se i pulski velodrom. Tu će Pulski biciklistički klub (Veloce club Polese) organizirati 28. listopada 1900. prvu biciklističku utrku. Na velodromu će početkom 1901. biti postavljena svjetska novost

PPMI – R-2783

— električni vrtuljak — a u lipnju održane i prve konjske utrke s džokejima. Ovdje će i slavne europske cirkuske družine postavljati svoje šatore.

„EI E DENTRO IN BALON“.

Na pulskom velodromu se Trščanin Antonio Oblath pred mnoštvom gledatelja trebao 15. ožujka 1903. balonom napunjenim toplim zrakom vinuti u nebo. No, unatoč velikom interesu posjetitelja Oblathov pokušaj uskakanja u košaru nije uspio — sunovratio se s četiri metra visine na tlo, a balon je preletio Pulu i pao u more nedaleko od Vallelunge. Dok je balon le-
tio iznad grada Puljani su komentirali: „Ei e dentro in balon“ (Unutra je, u balonu.). Oblathov pad je bio bez posljedica, a on je sljedećeg dana posjetio dnevnu redakciju pulskih novina i požalio se da su mu ukrali 140 metara konopa te najavio da će u nedjelju ponovno pokušati poletjeti iz Pule. Pulski će dnevnik ovaj događaj ocijeniti kao dobar marketinški potez. U nedjelju, 22. ožujka 1903., prodano je mnogo više ulaznica. U 17.10 sati, kad se balon napunio toplim zrakom, Oblath se obratio gledateljstvu te uspješno uskočio u košaru. Balon se uzdigao i nakon nekoliko minuta nošen vjetrom poletio u pravcu Valdebeka. Pula je tako postala treći grad iz kojeg se čovjek balonom vinuo u nebo.

GRADSKA ČETVRTI SV. MARTIN I ARENA

Južno, sjeverno i istočno od amfiteatra, na postojećim i novoplaniranim pravcima ulica, nastaju nove gradske četvrti Sv. Martin (Borgo San Martin) i Arena (Borgo Arena).

Urbani proletarijat živi nadomak Arene

Četvrti Sv. Martin i Arena naseljava ne-kvalificirana radna snaga — manualni i priučeni radnici, koji su do tada svakodnevno na posao u grad putovali iz okolnih mjesta. Govore čakavskim narječjem, ali ubrzo ovladavaju i talijanskim jezikom koji u većini prihvaćaju kao jezik komunikacije, što je i preduvjet brze asimilacije. Ovdje nema vila i palača jer na planiranoj ortogonalnoj mreži ulica slavenski došljaci, Hrvati (sjeverni dio četvrti Sv. Martin nazivat će se i Croazia), budući urbani proletarijat, grade skromne kućice, većinom u nizu, a okućnice obrađuju kao vrtove.

Arena, najpoznatiji pulski spomenik, bit će očišćena od smeća i raslinja 1865. godine, a budući da se ponovo pretvorila u odlagalište smeća, nakon ponovnog čišćenja zaštićena je zidom, stupovima i željeznom ogradom (1874.). Godine 1884. amfiteatar je dobio i 64 željezne rešetke, a 1890. na njegovoj sjevernoj strani izgrađeno je stubište koje je povezo kraj Scalierove ulice s današnjom Istarskom ulicom. Nasipavanjem je 1907. uređena i pješačka staza s južne strane.

Park Valeria

Na zapadnom rubu četvrti Arena nova zelena površina uređena je 1894. godine. Budući da se te godine za nadvojvodu Franza Salvatora von Österreich-Toscana udala Maria Valeria Matilda Amalia, posljednje dijete carsko-kraljevskog para i ljubimica carice Elizabete (Sissi), u njenu je čast taj spomen-park nazvan — Park Valeria.

U središtu južne trokutaste uređene zelene površine 26. lipnja 1897. svečano je otvoren i vodoskok s amoretom koji u jednoj ruci drži školjku s mlazom vode, a u drugoj trozubac — simbol boga mora. Amoret je stajao na drugoj školjci koju su na svojim leđima nosile dvije morske nemani. Ovo rješenje, kao i ona što će se kasnije pojaviti, bilo je kratkog vijeka. Vodoskok će zamijeniti spomenik carici Elizabeti, ovaj, pak, spomenik Romulu i Remu, a njega spomenik mornarima koji možemo vidjeti i danas.

U ČAST CARICE ELIZABETE — SPOMENIK I PRISTANIŠTE

U nazočnosti brojnih uzvanika i građana 30. listopada 1904. otkriven je impozantan spomenik carici Elizabeti (Sissi), rad bečkog arhitekta Klotza. Nakon pjevana mise biskup je blagoslovio u 11 sati i novo pulsko pristanište na dijelu nasipanog Mandrača — pristanište Elisabeth. Na obali do njega Pula će dobiti i (do danas sačuvanu) čeličnu dizalicu nosivosti 1,5 tona. Na sjevernoj strani u novoizgrađenoj zgradi sjedište dobiva Nautičko društvo Pietas Julia (*Società Nautica Pietas Julia*).

PPMI-34361

GRADSKA ČETVRT SAN POLICARPO — NOVA PULA — DAS NEUE POLA

Nova gradska četvrt San Policarpo nastaje kao dio jedinstvenoga plana gradnje pulskog Arsenala, odnosno zbog potrebe vojnih vlasti da novim stanovnicima grada — stručnim radnicima i vojnim i mornaričkim časnicima i dočasnicima — osiguraju primjeren smještaj.

U Novoj Puli sve je drukčije

Ulica duga 600 metara, između arsenalskog zida i usjeka brežuljka Zaro, za koju će putopisac napisati da je „(...) tužna poput zatvorskog dvorišta (...)“ spajala je novu četvrt u nastajanju sa starogradskom jezgrom. Na mjestu gdje je pulski tramvaj skretao iz Arsenalske ulice u Ulicu sv. Polikarpa bit će 1858. podignut, a 1897. srušen moćan kružni bastion izgrađen kao ojačanje visokog arsenalskog obrambenog zida koji su stari Puljani nazivali Torion. Tu do njega, na početku Arsenalske ulice, nalazio se posebno izgrađen ulaz s masivnim vratima koja su se zatvarala i kroz koja se ulazilo u novu četvrt u nastajanju: San Policarpo — Nova Pula — Das neue Pola. Ovdje je sve bilo drukčije — i kultura, i jezik, i navike, i svjetonazor... Nova Pula bit će izgrađena po novim standardima. Duž ortogonalnog rastera složenih širokih ulica, koje će biti i komunalno opremljene, gradit će se višestambene i etažne kuće koje neće biti zgusnute u blokove

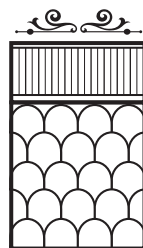

te vile viših časnika okružene vrto-
vima. Planiranu gradnju provodila
je Mornarička direkcija za izgradnju
(Marine Bau Direction).

U toj novoj četvrti 1856. godine na-
suprot glavnog ulaza u Arsenal na
podnožju brežuljka Zaro uz sjevernu
kraću stranu budućeg Mornaričkog
parka bit će dovršena prva planira-
na Mornarička vojarna (Marine Trup-
pen Kaserne). Golemo zdanje (danas
poznato kao Uljanikova kasarna)
za tisuću mornara bit će izgrađeno
u neogotičkom stilu na površini od
20.000 četvornih metara s velikim
vježbalištem (egzercir platzom). Vo-
jarnu je projektirao vojnoinženjerij-
ski satnik Viktor Domaszewski, a po
napucima carevog brata i zapovjed-
nika ratne mornarice nadvojvode
Ferdinanda Maksimilijana. Uz sam
rub vojarne bit će izgrađena i manja
bolnica, a zatim i Mala mornarička
vojarna (Kleine Marine Kaserna).
Godine 1856. jugozapadno od bu-
dućeg Mornaričkog parka počet će
i gradnja Mornaričke bolnice koja će
biti dovršena 1861. godine, a danas
je dio pulske Opće bolnice.

Do 1918. taj novi dio Pule bio je i administrativno odvojen od „stare Pule“. Imao je vlastitu gradsku upravu, župni ured, poštanski ured, ljekarnu, svoje restorane, povjereništvo za gospodarstvo i najljepšu osnovnu školu s dvoranom za tjelesni odgoj. Dvorišta su bila uređena, zelene površine održavane, kao i perivoji. Dana 26. kolovoza 1901. kada je upaljena posljednja plinska svjetiljka u Ulici San Policarpo završen je i projekt gradske rasvjetle.

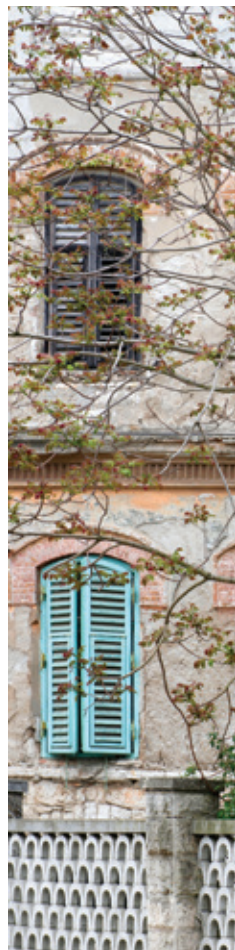
Palazzine – mjesto stanovanja približno je mjestu rada

U četvrti San Policarpo mjesto stanovanja približno je mjestu rada, a tipologija i lokacija izdvojenih stambenih površina odraz su statusa zaposlenika Arsenala ili mornaričkih časnika i dočasnika. Tako će se oko središta nove gradske četvrti Mornaričkog parka oblikovati urbanističko-arhitektonska cjelina tipskih više-stambenih zgrada — palazzina. Grade se oko središnje izdužene pravokutne površine parka na naznačenoj mreži ortogonalnih ulica. Zgrade sjeverozapadno i jugoistočno od Mornaričkog parka građene su kao samostojeći objekti povezani u niz kamenom ogradom koja zatvara unutrašnja dvorišta sa zelenilom. Kuće su dvokatnice sa stambenim prizemljem. Svojim su glavnim pročeljem okrenute ulici ili parku i imaju ulaz na dvorišnoj strani. One izgrađene jugoistočno od parka nešto su skromnije i manje.

Od 15 izgrađenih časničkih stambenih zgrada koje su podignute između 1856. i 1875., a većinu je projektirao tršćanski arhitekt A. Hauser, tri su srušene u Drugom svjetskom ratu. Na mjestu srušenih „Officiers Pavillionsa“ 60-ih godina 20. stoljeća sagrađene su nove zgrade.

Tijekom 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća građene su i tipske kuće za radnike Arsenala i brodogradilišta, i to na padini sjeverno od Mornaričke bolnice i prema zapadu uz današnju Jeretovu, Kochovu i Gupčevu ulicu. Zadovoljavale su minimalne higijenske standarde.

Zapadno od Arsenala nakon 1886., na samome rubu nove četvrti,

posve izolirane izgrađene su radničke kuće — barake sa stanovima za veliki broj radnika najnižih kvalifikacija. Građene su kao dvokatnice s dva ulaza. One su i danas naselje na rubu grada, zapuštene, u neuređenom okolišu u neposrednoj blizini Tvornice cementa, a brojne dogradnje udaljile su ih od izvornog oblika.

PPMI-R-379

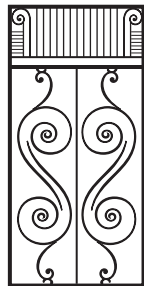

Pulske vile – znak društvenog statusa

Južno i jugozapadno od Mornaričkog parka prema moru, odnosno prema uvali Valsaline, od osamdesetih godina 19. stoljeća pa do početka Velikog rata izgrađena je cijela četvrt rezidencijalnih vila. Vile su građene kao privatne narudžbe, jer u novim društvenim okolnostima kuća svojom veličinom i izgledom govori o vlasniku, njegovu bogatstvu i društvenom statusu.

Tako će samo u dvije ulice Nove Pule: Via dell'Ospitale (Ulica Alda Negrija) i Via Milizia (Ulica Pina Budicina) biti izgrađeno četrdesetak vila, obiteljskih kuća i ljetnikovaca. Među prvim izgra-

denim vilama u četvrti San Policarpo je vila viceadmirala Antona Freiherra von Wiplingera. Izgrađena je blizu vojne bolnice krajem osamdesetih godina 19. stoljeća u današnjoj Ulici grada Graza 3.

Svakako treba pogledati osam vila Otilije von Siemuszowa-Pietruski, građevinske poduzetnice, koje su građene između 1894. i 1903., a danas se nalaze u Ulici Alda Negrija na brojevima 14, 16, 18, 31 i Palladiovoj ulici 10, 12, 14 i 14a. Sve su bile podređene zahtjevnom ukusu tadašnje aristokracije koja je bila u službi u pulskoj ratnoj luci. Vile su imale sličan raspored prostora s kuhinjom, praonicom, podrumom i sobama za posluhu u suterenu, a u visokom prizemlju, oko malog predsoblja, prostore namijenjene društvenom životu vlasnika. Na katu su se nalazile privatne prostorije. Najzanimljivija vila nalazi se u današnjoj Ulici Alda Negrija 18. Izgrađena je 1901. godine u duhu neogotike, gradnju potpisuje Angelo Mayer, a vlasnik grof Otto Walsersheim će je 1911. dograditi bočno i time narušiti njezinu prvotnu gotičku vertikalu.

Otilia von Siemuszowa-Pietruski, supruga kontraadmirala Miecislaua Rittera von Siemuszowa-Pietruskog, sudionika Viškog boja, voditelja personalne uprave ratne mornarice u Puli te od siječnja 1903. zapovjednika pulskoga Arsenala, adaptirat će vilu Nolting izgrađenu 80-ih godina 19. stoljeća. Njihova vila Pietruski, koja se nalazi u Palladiovoj ulici 10, bila je nekoć raskošna historicistička vila, smještena u danas zapuštenom prostranom parku u kojem se odvijao bogati društveni život. Spomenimo tek da je samo jedan od njenih salona imao čak 65 kvadrata, što je vidljivo i iz projekta Josefa Bachema, prema kojem je vila adaptirana 1894. i 1895. godine.

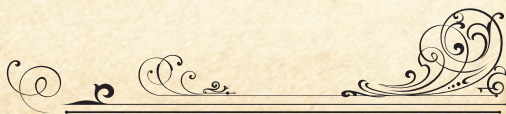

SLAVNI VLASNICI

No, dvije vile na samom početku današnje Ulice Pina Budicina vrijedi pogledati ne samo zbog graditeljskih karakteristika, već i zbog njihovih vlasnika. Prva, na broju 13, bila je vlasništvo Miklósa Horthyja de Nagybánya, posljednjeg zapovjednika Austrougarske ratne mornarice, koji je nazočio simboličnoj predaji ratne flote predstavnicima Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS-a Pule 31. listopada 1918. godine.

Danas zapuštena vila građena je 1903. i 1904. godine u kombinaciji romantičnog historicizma i mađarske secesije, o kojoj svjedoči kolorizam kuće — zelena i bijela boja, friz cvjetnog motiva i krovni vijenac iznad slijepih arkada na masivnoj kuli sa stubištem.

Druga vila, na kućnom broju 11, bila je ljetnikovac obitelji Trapp. Ovo veliko i kompleksno zdanje iz 1913. sastoji se od suterena, kata i visokog potkrovlja. Svako je pročelje tretirano na drukčiji način i što je najzanimljivije, glavno pročelje ne određuje ulica, već južna sunčana strana. Vlasnik vile bio je vojni časnik Georg Ludwig Ritter von Trapp, a njegova obitelj bila je inspiracija Robertu Wiseu za američki filmski mjuzikl „Moje pjesme, moji snovi“ iz 1965. godine.

Mornarički park — šetalište između palazzina

Godine 1863. na površini od 1,2 hektara, južno od raskrižja putova koji su vodili iz povijesne jezgre ispod brežuljka Zaro prema Verudi, Valkanama i Muzilu planirana je prva javna parkovna površina — Maksimilijanov park — koja je u svom začetku nazivana Parkom sv. Polikarpa, a danas se zove Mornarički park. Na sjeveroistočnom uglu parka stajala je crkvice sv. Polikarpa, po kojoj su četvrt i park i dobili ime. Maksimilijanov park bio je park-šetalište između palazzina. Gotovo trećinu njegove ukupne površine činile su staze koje su oblikovale 32 manje površine —

insule različitih veličina na kojima su bile zasađene 63 vrste drveća i ukrasnog bilja koje su donosili mornari s putovanja svjetskim morima.

Park je imao vodovodnu mrežu, dvije fontane s ribnjacima, plinsku, a potom i električnu rasvjetu. U njegovu središtu mornarički časnici su svojemu zapovjedniku nadvojvodi Maksimilijanu — mlađem bratu Franje Josipa I. i nesretnom caru Meksika — 29. listopada 1876. godine vlastitim novcem podigli spomenik. Nakon Velikog rata i talijanske okupacije Pule 7. ožujka 1919. Maksimilijanov spomenik je demontiran i danas se nalazi (u malo izmijenjenom obliku) u manjem parku u Veneciji, usred Piazza Pola na Lidu.

Danas je u parku još uvijek ostalo sačuvano poneko stablo zasađeno u austrijsko doba, primjerice arizonski čempres, libanonski cedar, kalifornijski bor, magnolija...

Mornaričko groblje danas je spomen–groblje

Šezdesetih godina 19. stoljeća na kraju četvrti San Policarpo, na blagoj uzvisini sjeverno od uvale Valkane (Valle delle Canne) gradi se carsko-kraljevsko Mornaričko groblje (Marine / Militär Friedhof). Do godine 1871. pokapalo se u zajedničke grobnice od 30 do 35 osoba, a pokojnike pokrivalo sa svega desetak centimetara zemlje. Neugodni mirisi izazivali su negodovanje okolnog stanovništva. Novi pravilnik iz 1892. određivao je civiliziraniji način ukopa.

Pravo ukopa na Mornaričkom groblju imale su aktivne i umirovljene vojne osobe, časnici i dočasnici ili građanska lica u vojnoj službi i članovi njihovih obitelji. Prema dvjema sačuvanim knjigama ukopa od 1891. godine do 31. prosinca 1918. na Mornaričkom groblju obavljena su ukupno 4.142 ukopa.

Tu su svoj posljednji spokoj našli mnogi visoki časnici Austrougarske ratne mornarice koji su Pulu izabrali

za svoje životno odredište ili ih je smrt zatekla u službi. Ovdje su pokopani kontraadmiral Anton Bourguignon von Baumberg, zapovjednik Lučkog admiraliteta (1879.), viceadmiral Anton Freiherr von Wiplinger, zapovjednik pomorskog okruga Trst (1896.), kontraadmiral Paul Friedrich August Edler von Pott, zapovjednik Arsenala (1903.)...

Od 1960. Mornaričko groblje ima status spomen-groblja, a od 1990. briga o njegovu uređenju i održavanju postaje obvezom Grada Pule, austrijskog Crnog križa i njemačkog Narodnog udruženja za brigu o ratnim grobljima.

POSLEDNJI UKOP AUSTROUGARSKOG ČASNIKA

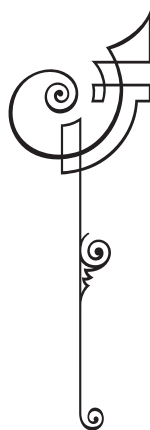
Posljednji ukop jednog austrougarskog mornaričkog časnika obavljen prema austrougarskom vojnom protokolu dogodio se samo sat prije potpisivanja protokola o predaji austrougarske ratne flote Mjesnom odboru Narodnog vijeća SHS-a Pule 31. listopada 1918. godine u 16 sati. Uz počasnu postrojbu s bojnog broda „Viribus Unitis“ i oproštajni govor kapetana korvete Erwina Reibenschuha, uz sve vojne počasti pokopan je kapetan korvete Alexander Milošević.

Gospa od Mora / Madonna del Mare – nikad dovršena crkva

Admiral Maximilian Freiherr Daublebsky von Sterneck und Ehrenstein potaknuo je bečko vrhovništvo na izgradnju posebne mornaričke crkve koja ne bi bila pod ingerencijom pulskog i porečkog biskupa, nego austrijskog vojnog vikarijata. Na brežuljku s pogledom na ratnu luku, na padini koja se spušta prema Ulici Via di Circonvallazione dell'Arsenale, 29. lipnja 1891. Franjo Josip I. nazočio je svečanom polaganju kamena temeljica za crkvu Gospe od Mora / Madonna del Mare / Muttergottes vom Meer. Uz gradnju crkve – za što su prikupljani dobrovoljni prilozi – vežu se imena arhitekata Friedricha von Schmidta, Viktora Luntza i Natalea Tommasija te građevinskog poduzetnika Domenica Dorliga.

PPMI-R-680

Godine 1894. odlučeno je da se crkva nadogradi gradnjom stubišta prema moru. Car Franjo Josip I. 9. svibnja 1895. posjetit će u pratnji nadvojvode Franza Ferdinanda i Mornaričku crkvu u izgradnji, a za tu prigodu sagrađeno je i drveno stubište.

Do posvećenja 1892. godine crkva sagrađena u neoromaničkom stilu bila je dovršena do donjega obruba od kojega su dalje trebali biti postavljeni mozaici. Dovršena su i četiri brončana zvona, čije je modele izradio Vincenzo Raffaeta iz Trenta, a izlivena su u tamošnjoj ljevaonici Bartolomea Chippanija. Na vrhu 30 metara visokog zvonika podignut je i kip brončanoga anđela – također rad Vincenza Raffaeta. Za posvećenje crkve, samo za tu prigodu, glavni oltar i dva druga oltara koji su trebali biti od mramora izrađeni su od drveta, a umjesto mozaika u apsidi i prezbiteriju postavljeni su oslikani kartoni. U sklopu dovršenja crkve mramorne kipove svetaca na fasadi za honorar od 6.000 kruna 1902. izradili su: sv. Nikolu Josef Grünhut, sv. Josipa Stanislaus Lewandowski, sv. Polikarpa Josef Leisek, sv. Andriju Jacob Gruber, a sv. Barbaru Teodora Feodorowna Ries. U svibnju 1911. na prednjem zabatu crkve zablistali su križ i kipovi dvaju anđela, a u glavnoj lođi četiri od 12 mozaika. Veliki Bogorodičin mozaik namijenjen apsidi, izrađen u Italiji, uz veliko je zalaganje Natalea Tommasija dopremljen 1917. željeznicom u Pulu. No, crkva zapravo nikad nije dovršena. Nakon Drugoga svjetskoga rata bila je zatvorena i prepuštena devastaciji sve do 1965. godine, kada je ponovno posvećena i predana na upotrebu vjernicima.

GRADSKA ČETVRT ZARO

Ulicom Zaro (danas Boškovićevom ulicom) ili stubama Via della specula (Ulica za Zvezdarnicu, danas Stube Jurine i Franine) stizalo se u središte nove četvrti austrijske Pule — četvrti Zaro koja je nastala oko istoimenoga pulskog brežuljka.

Hidrografski zavod s pogledom na grad

Na vrhu brežuljka Zaro 1853. godine bit će izgrađena, u obliku potkove, kružna utvrda Zaro. Srušena je 1869. godine, a na njezinu mjestu — na 31,7 metara nadmorske visine, s vrha s kojeg se mogao vidjeti gotovo cijeli Pulski zaljev, a postojala je i optička veza s utvrdom na Kaštelu — 1869. godine započet će izgradnja c. i k. Hidrografskog zavoda (k. und k. Hydrographisches Amt). Zgrada Zavoda dovršena je 10. lipnja 1870., a već 1. srpnja iste godine započeo je rad u novim prostorima. Tu su uselili astronomski opservatorij, meteorološka stanica, spremište pomorskih karata i nautičkih instrumenata, biblioteka, mehanička radionica, arhiv ratne mornarice i arhiv brodskih dnevnika.

Zgrada Zavoda protezala se u pravcu sjeveroistok-jugozapad u dužini od 65 metara, a njezin središnji dio bio je izgrađen kao visoka katnica na čijoj se terasici nalazio vjetro-kišni autograf. Lijevo i desno od središnje istaknute katnice nastavljalo se po jedno prizemno krilo koje je završavalo masivnim tornjem,

stojećim stupom i pokretnom kupolom. Stupovi su bili na posebnim temeljima da se vibracije koje nastaju uslijed hoda osoblja ne bi prenosile na astronomske instrumente. U pravokutnoj dogradnji na sjevernoj i južnoj strani nalazili su se astronomski instrumenti za promatranje prolaza nebeskih tijela. U krugu Zavoda, koji je 1873. i ograđen, bilo je izgrađeno i desetak objekata za smještaj meteoroloških, geomagnetskih i seizmoloških instrumenata.

Osnutkom Hidrografskog zavoda u Puli 10. rujna 1869. Mornarička zvezdarnica postaje njegovim prvim odjelom. Zahvaljujući modernoj opremi i zalaganju tadašnjih astronoma otkriveno je i evidentirano 28 novih planetoida, od kojih je jedan dobio ime Istra.

Spremište pomorskih karata pred Prvi svjetski rat imalo je više od 17.000 karata te više od 200 mapa i pedesetak atlasa s planovima gradova i ratnih luka. Spremište instrumenata raspolagalo je svim nautičkim instrumentima kojima se služila mornarica.

Za vrijeme Kraljevine Italije Zavod je preimenovan u Kraljevski hidrografski institut (R. Istituto Idrografico), a već

ranije najveći dio zatečenih instrumenata, karata i knjiga podijeljen je srodnim ustanovama u Italiji. Početkom 1944. u savezničkom bombardiranju Pule pogođen je bombom, a ostalo je sačuvano samo lijevo krilo zgrade koje je obnovljeno od 1947. do 1948. godine.

Na zapadnim padinama, na visoko zasiječenoj stijeni brežuljka Zaro, već su 1863. izgrađene prve dvije vile, a na južnim padinama bit će 1899. godine izgrađena i zgrada nove strojarke škole — Maschinen Schule (današnji Rojc), oko koje su sagrađene trokatne stambene vojne zgrade.

PULJANKA I JADRAN POSTALI ASTEROIDI

Kao vrsnog astronoma Zavoda spomenimo Johanna Palisu koji u Pulu dolazi 1871. i postaje voditeljem Odjela zvezdarnice. Tijekom svoje službe u Puli od 1874. do 1880. otkrio je i evidentirao 29 asteroida. Asteroidima br. 142 i 143 otkrivenim 1875. car Franjo Josip I. u prigodi svog boravka u Puli 8. travnja 1875. dat će imena Polana (Puljanka) i Adria (Jadran).

Park Zaro krasio je spomenik viceadmiralu Tegetthoffu

Na zapadnoj padini brežuljka 1871. na površini od 29.000 četvornih metara nastaje novi park Zaro. Prilagođen terenu, brižljivo je projektiran i zasađen pomno odabranim drvećem, ukrasnim biljem i cvijećem. Pješačke staze obuhvaćaju 3.500 četvornih metara, a dva kružna platoa povezivale su stepenice. Na prvom platou, na padini brežuljka — na mjestu s kojeg je pogled na Arsenal i sidrište c. i k. ratne mornarice najljepši — Franjo Josip I. dao je 1877. godine podići spomenik viceadmiralu Wilhelmu von Tegetthoffu, rad Carla Kundmanna. Na prednjoj strani brončanog postamenta bila je posveta: „Viceadmiralu Wilhelmu von Tegetthoffu, car Franjo Josip I., 1877., hrabrom borcu kod Helgolanda, slavno pobijedio kod Visa i stekao vječnu slavu za sebe i za austrijsku flotu”.

Talijanska vlast je 14. travnja 1920. demontirala spomenik Tegetthoffu i pohranila ga u Arsenalu u Veneciji, odakle je kasnije, temeljem traženja povrata spomeničke baštine, vraćen Austriji. Danas se nalazi u Grazu na trgu koji nosi admiralovo ime.

Vila Monai – mjesto dokolice i zabave

Vila Monai izgrađena je u neposrednoj blizini Marine Kasina 1877. godine. Njezin je reprezentativni izgled, uočljiv i danas, bio određen lokacijom i funkcijom. Vila je bila sjedište carsko-kraljevskog Yacht Cluba (k. u. k. Yacht Geschwader), mjesto dokolice i zabave za najviđenije pripadnike ratne mornarice od kojih su mnogi u pulskoj luci imali i svoje jahte, a u svibnju organizirali regate u pulskom akvatoriju.

PPMI-R-2516

PREDGRAĐE DELLA STAZIONE — STANICA

Dolaskom željeznice u Pulu 1876. godine bit će dovršeno i nasipavanje Mandrača. Na novom parceliziranom prostoru između amfiteatra i padine brežuljka Ghiro, koji je na sjevernoj strani bio određen starom antičkom cestom za Trst, na istoku cestom koja je od gradske jezgre vodila prema Šijanskoj šumi (Via Barsan), a na jugu kolskim putem koji je vodio do željezničke postaje (Via della Stazione) ništa se zapravo nije događalo do početka 20. stoljeća budući da su vojne vlasti na tom atraktivnom zemljištu namjeravale graditi moderna vojna skladišta. No, 1903. pulske gradske vlasti ipak prihvaćaju ponudu bečke tvrtke Werde koja je iskazala interes za uređenjem tog prostora.

Kvart oblikovan poduzetničkom inicijativom

Na zemljištu podijeljenom na 36 pravokutnih ili nepravilnih višekutnih parcela novi je vlasnik, građevinski poduzetnik Jacob Ludwig Münz, od svibnja 1904. do 1912. izgradio šest stambenih višekatnica i Palast Hotel Rivieru te na gornjoj cesti jednu višestambenu zgradu. Istodobno između nove ulice (Via della Stazione) i mora nastaje novi park.

Vile Münz — zgrade za društvenu elitu

Vile Münz, koje su projektirali bečki arhitekt Johann Pokorny i pulski graditelji Enrico Polla, Rudolf Krischan i Virgilio Volpi, velike su najamne kuće ravnoga krova namijenjene stanovanju pripadnika društvene elite. U njima se živi u višesobnim stanovima u kojima su prostori organizirani oko izravno osvijetljenog pred-soblja. Pročelje je rastvoreno prozorima, balkonima i lođama koje otvaraju pogled na luku. Pred svakom od njih su uređeni vrtovi s palmama i zelenilom, a drvored i park nalaze se na suprotnoj strani ulice. Zgrade, iako različite po dekoraciji pročelja, čine jedinstvenu cjelinu te su stilski i morfološki primjer mješavine secesije i historicizma.

Zgrada izgrađena u današnjoj Ravenskoj ulici 1 bila je namijenjena investitoru Jacobu Ludwigu Münzu.

Hotel Riviera – slavna imena u knjizi gostiju

Velebno zdanje bogatog secesijskog dekora s primjesom historizma Palast Hotel Riviera sagradilo je dioničko društvo Österreichische Riviera Gesellschaft. Hotel je svečano otvoren 1909. godine. Reklamiran je kao hotel prve kategorije s bečkom kuhinjom, restoranom, kavanom, velikom terasom, sobama, udobnim apartmanima, frizerskim salonom, PTT uslugama te dvoranama za koncerte i zabavne programe. Blizina željezničke postaje, pristaništa i gradskog prijevoza te urednost okoliša bili su, uz komfor i udobnost koju je nudio svojim gostima, prednost Riviere pred drugim pulskim hotelima.

U specijalitetima bečke kuhinje i probranim vinima u hotelu Riviera uživali su i predsjednik austrijskog parlamenta Alfred III. zu Windisch-Grätz, grof Karl Graf Ledóchowski-Thun i mnogi drugi. Hotel je bio i mjesto brojnih kulturnih događanja.

Pulski tramvaj – prvi u Hrvatskoj

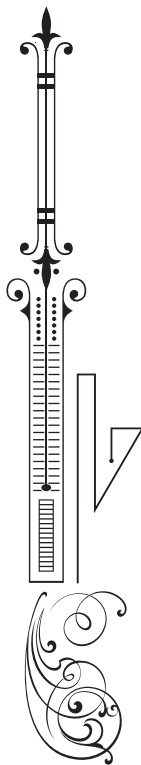

Javni gradski prijevoz, pulski tramvaj, spajao je, kada je projekt u cijelosti bio dovršen, sve četvrti: San Policarpo, Grad, Zaro, Port'Aureu, Sv. Martin, Arenu, Stanicu i Šijanu. Dana 15. siječnja 1903. gradsko vijeće donosi odluku o izgradnji jedne tramvajske linije te potpisuje ugovor o izgradnji s dioničarskim društvom Società Aktiengesellschaft für elektrotechnische Unternehmungen iz Münchena i tvrtkom Jacoba Ludwiga Münza. Koncesija je dioničarskom društvu dana na 50 godina, a prema ugovoru tramvajska je linija trebala ići od željezničke postaje Šetalištem Franje Josipa, Arsenalskom ulicom, zatim Ulicom San Policarpo i završiti na Mornaričkome kupalištu.

Novi gradski prijevoz počeo je s redovnom vožnjom 27. ožujka 1904. godine. Na liniji br. 1 Mornaričko kupalište – željeznička postaja prvi je tramvaj krenuo u 4.53 sata i stigao na posljednje odredište u 5.10 sati. Polazak je bio svakih osam minuta, a posljednji noćni tramvaj vozio je do 23.15 sati. Na liniji 2 prvi je tramvaj ispred Marine Kasina kretao u 5.50 i pred Arenu – Park Valeriju stizao za šest minuta.

Do Šijanske šume tramvajska pruga produžena je 16. kolovoza 1909., a 11. lipnja 1911. godine i do crkve Majke Božje od Milosti.

Pula će tako biti prvi grad u Hrvatskoj koji će u gradskom prijevozu koristiti tramvaj, ali i prvi grad u kojemu će gradske vlasti tu vrstu prijevoza ukinuti 1934., dakle nakon svega 30 godina.

KAISERWALD – OTMJENO LADANJSKO IZLETIŠTE

Produžetkom *Strassenbahna* do Šijanske šume Puljanima je postalo pristupačnije i izletište Kaiserwald (Šijanska šuma). U obnovljenoj šumi s 15 kilometara uređenih putova, u lipnju 1885. prema ideji i prijedlogu stanovitog gospodina Jaskija na velikoj livadi grade se ljuljačke za djecu i vrtuljak. Na početku glavnog prilaza Kaiserwaldu, kao što i priliči otmjenom ladanjskom izletištu, smjestit će se ugostiteljski lokal Jaegerhorn (Lovački rog) koji možemo i danas vidjeti, ali u nekoj drugoj funkciji. Na prostranoj livadi usred hrastove šume Puljani će od 5. svibnja 1886. imati i tzv. Silbereggerov paviljon (drveni hrvatski paviljon). Zbog uvijek svježeg i hladnog piva, izvrsne njemačke i talijanske kuhinje, biranih vina i žive glazbe bilo je to privlačno izletište, posebice tijekom blagdana.

Ovdje se održavaju biciklističke utrke, sportske priredbe i različite manifestacije, a pohode ga Puljani željni zabave i mira. Godine 1964. šuma je zaštićena zakonom kao prirodni rezervat i proglašena park-šumom.

BROJNA GRADSKA
KUPALIŠTA:
KABINE, OGRTAČI
I ŠKOLE PLIVANJA

PPM I-R-699

Prvo javno kupalište otvorio je u Puli stanoviti gospodin Stengel 1865. godine u plitkom zaljevu – Valledungi. Na drvenoj splavi, usidrenoj uz obalu, podignut će baraku koja će zadovoljavati ondašnje norme da muška čeljad bude odvojena

od ženske, a kostimi pristojno odjevenog kupaca ili kupacice pokrivaju čitavo tijelo osim donjih dijelova udova. Budući da će vojska za svoje potrebe ovo zemljište otkupiti od gradskih vlasti, prvo je javno kupalište zatvoreno 1885. godine.

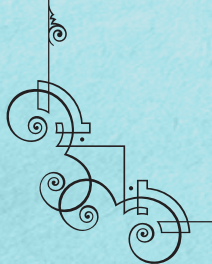

Na južnoj strani Puls kog zaljeva, ispod tzv. baraka uz sam polu-otok Sv. Petar, Pula početkom lipnja 1884. godine dobiva vojno kupalište i školu plivanja — Marine Schwimmschule.

Dioničarsko društvo Bagno Polese (Società anonima Bagno Polese), u trgovačkome dijelu pulske luke, sjeverno od današnjega otoka Uljanik — nasuprot javnog gradskog kupatila — otvara 14. srpnja 1885. Bagno Polese. Ovo kupalište, koje je radilo do 1937., imalo je i prostor za okrepu korisnika, ali i mali bazen za djecu. Svaki je korisnik dobivao ogrtač koji je odijevao nakon kupanja te komadić pamučne tkanine za lice i ručnik.

Za najsiriromašnije Puljane je 1. lipnja 1901. otvoreno gradsko kupalište u neposrednoj blizini željezničke stanice. Moglo je primiti 60 kupaca, a ulaz je bio besplatan.

U uvali Saccorgiana nadomak utvrde Bourguignon kupalište se otvara 1. lipnja 1906. Do njega je s Portarate tri puta dnevno vozio omnibus.

VALKANE GRAĐENE BEZ DOZVOLE

Neposredno pred početak Velikog rata u zaljevu Valkane carsko-kraljevska mornarica bez dozvole gradi impozantni kupališni kompleks na gotovo 600 metara obale. Kupalište ima kabine, tuševe, terase za sunčanje i restoran, a tu su i prilazne stube, kao i četiri manja mola te dva prizemna paviljona. Ovo veliko zdanje novog gradskog kupališta mogli su koristiti časnici i njihove obitelji kao i dobrostojeće pulsko građanstvo s posebnim dozvolama.

Kupalište su uništile bombe savezničkih bombardera tijekom Drugoga svjetskog rata, a ostaci armiranobetonske konstrukcije demontirani su i odvezeni nakon rata.

UTVRĐENI GRAD, VELIKI RAT I KRAJ CARSTVA

U Velikom ratu (1914. – 1918.) Pomorska utvrda Pula proglašena je ratnom zonom. Tijekom Prvoga svjetskog rata postala je utvrđeni grad, jedan od najbolje branjenih gradova Europe s tri glavna obrambena fortifikacijska prstena, dva su se nalazila na području samog grada (Fort San Giorgio, Fort Monvidal, Fort San Michele, Fort Casoni Vecchi, Bourguignon...), dok se treći prostirao širom okolicom: od Malog Brijuna na zapadu preko Vodnjana na sjeveru sve do Valture na istoku. Brojnim projektima danas se nastoji valorizirati vrijedna fortifikacijska baština Pule, jedinstvena u svijetu.

Tijekom Velikog rata u Puli ostaje samo radno sposobno stanovništvo, njih manje od deset tisuća, dok se ostalo civilno stanovništvo preseljava u unutrašnjost Monarhije. Uz okončanje rata simbolična predaja ratne flote predstavnicima Mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS-a Pule dogodila se 31. listopada 1918. u 16.45 sati na zapovjednom brodu Austrougarske ratne mornarice „Viribus Unitis“. No, samo nekoliko dana kasnije, 5. studenog, talijanska vojska u ime Saveznika i SAD-a bez borbe ulazi u Pulu, preuzima vojne objekte i utvrde te na kraju i ratno brodogradilište. Pula ulazi u novo poglavlje svoje povijesti.

HERMAN POTOČNIK NOORDUNG I PULA+2020

Herman Potočnik Noordung, rođen 1892. u Puli, u povijesti svemirskih putovanja zabilježen je kao pionir svemirske arhitekture. Njegove su spoznaje bitno utjecale na slanje u svemir prve rakete, prvog satelita i prvog čovjeka, kao i na spuštanje čovjeka na Mjesec. Noordungovu ulogu na tom području ističu svi ključni muzeji astronautike u svijetu, a njegova knjiga „Problem vožnje svemirom – raketni motor“ iz 1929. godine govori o viziji arhitekture koja će omogućiti ljudima da prežive u opasnim, čak i smrtonosnim uvjetima nulte gravitacije.

Pod logom „Pula+2020“ Pula i Istra zajedno su ušle u kandidaturu za Europsku prijestolnicu kulture 2020., a svoju su natječajnu knjigu posvetile upravo Hermanu Potočniku Noordungu, europskom vizionaru koji je snažno vjerovao da jednom kada čovjek napokon osvoji svemir nikada ne bi smio dozvoliti ni jednoj vojsci da ga okupira. Stoga će, prema najavi, u svom programu pulska prijestolnica kulture izvršiti svojevrstu „kulturnu okupaciju svemira“, a bude li izabrana, potpisat će i prvo otvorenje u povijesti europskih kulturnih prijestolnica – u svemirskoj postaji.

Pula card

Pula card je skupna ulaznica koja omogućuje razgledavanje čak sedam pulskih kulturnih znamenitosti, muzeja i zanimljivosti, uz popust od 40 %. Popust se odnosi na ulaznice za Arenu, Augustov hram, tunele Zerostrassea, Povijesni i pomorski muzej Istre, muzejsko-galerijski prostor Sveta srca, Muzej suvremene umjetnosti Istre i Aquarium Pula. Pula card se može kupiti na ulazu u sve objekte koje je moguće posjetiti te u prostoru Turističke zajednice grada Pule na Forumu.

www.pulainfo.hr

Pula City Tour — hop on — hop off

Od 1. lipnja do 30. rujna Pulom prometuje turistički autobus. Svakoga dana kreće u 10 sati i vozi do 19, uz pauzu od 14 do 16 sati. Glavne postaje su Arena, Valkane-Stoja, Turističko naselje Verudela, Turističko naselje Zlatne stijene.

www.pulacitytour.com

PREUZMI BESPLATNO MOBILNU APLIKACIJU

pula+heritage tour

AUSTROUGARSKA PULA

www.mara-istra.hr

Preporučujemo posjetiti kulturne manifestacije

Pulski filmski festival

srpanj

www.pulafilmfestival.hr

PUF — Međunarodni kazališni festival

srpanj

www.kazaliste-dr-inat.hr

MKFM — Međunarodni kazališni festival mladih

rujan

www.ink.hr/index.php?id=mkfm0

Kazalište Ulysses (Brijuni)

srpanj, kolovoz

www.ulysses.hr

Sajam knjige u Istri

prosinac

www.sanjamknjige.hr

Spectacvla Antiqua

od lipnja do rujna

www.pulainfo.hr

www.ami-pula.hr

Pula Superiorvm

lipanj

www.pulasuperiorum.com

Istrian hand made

od lipnja do rujna

www.pulainfo.hr

Istrafešt

od lipnja do rujna

www.pulainfo.hr

Istra Inspirit

od lipnja do rujna

www.istrainspirit.hr

Visualia festival

svibanj

www.facebook.com/FestivalVisualia

Media Mediterranea festival

lipanj

www.metamedia.hr

Seasplash festival

srpanj

www.seasplash-festival.com

Monteparadiso festival

kolovoz

www.monteparadiso.blogspot.com

Twin horn MC Croatia

HD Party — svibanj

Croatia Bike Week — kolovoz

www.twinhorn.hr

www.croatiabikeweek.com

Dimensions festival

kolovoz

www.dimensionsfestival.com

Outlook festival

rujan

www.outlookfestival.com

www.pozitivanritam.hr

Svjetleći divovi

www.pulainfo.hr

Baron Gautsch 1914. – 1918.

www.barongautsch.org

Preporučujemo

Povijesni i pomorski muzej Istre

Gradinski uspon 6

Radno vrijeme: zimi od 9 do 17 sati;

ljeti od 8 do 21 sat

www.ppmi.hr

Zerostrasse

Radno vrijeme: od 15. 6. do 15. 9.

od 10 do 22 sata

www.ppmi.hr

Muzej suvremene umjetnosti Istre (MSUI)

Ulica sv. Ivana 1

Radno vrijeme: zimi od 11 do 19 sati;

ljeti od 11 do 14 i od 18 do 21 sat;

ponedjeljkom zatvoreno

www.msu-istre.hr

MMC Luka

Istarska 30

Radno vrijeme: od ponedjeljka do petka

od 9 do 15 sati i od 17 do 20 sati;

subotom od 10 do 14 sati

www.mmcluka.hr

Muzejsko-galerijski prostor C8

Carrarina 8

Radno vrijeme: zimi svaki dan

od 9 do 21 sat; od 1. 7. do 31. 8.

od 9 do 23 sata

www.ami-pula.hr

Muzejsko-galerijski prostor Sveta srca

De Villeov uspon 8

www.ami-pula.hr

Spomen-soba Antonija Smareglie

Augustov prolaz 3

Radno vrijeme: zimi od 11 do 12 sati;

ljeti od 11 do 12 sati te tijekom srpnja

i kolovoza utorkom i petkom

od 19 do 20 sati; nedjeljom zatvoreno

www.smareglia.info

Zbirka umjetnina grada Pule

Galerija Antun Motika (2. kat)

Galerija likovnog fundusa (3. kat)

Laginjina 5

Radno vrijeme: utorkom i četvrtkom

od 10.30 do 13.30 sati,

ostalim radnim danima
uz prethodnu najavu na br. tel. 052 222 662
www.zbirka-antun-motika.com

Galerija Cvajner

Forum 2

Radno vrijeme: zimi od 8 do 24 sata;
ljeti od 8 do 1 sat

Galerija Makina

Kapitolinski trg 1

Radno vrijeme: zimi od utorka do subote
od 10 do 14 sati; ljeti svaki dan
od 10 do 14 sati i od 18 do 23 sata
[www.facebook.com/pages/
Galerija-Makina/172446689463371](http://www.facebook.com/pages/Galerija-Makina/172446689463371)

Kandler 5

Kandlerova 5

Galerija Legović

Kandlerova 6

Radno vrijeme: svaki dan od 9.30 do 14 sati
i od 17 do 24 sata

Gradska galerija

Kandlerova 8

Radno vrijeme: zimi od ponedjeljka do
petka od 10 do 13 sati i od 17 do 20 sati,
subotom od 10 do 13 sati,
nedjeljom zatvoreno; ljeti svaki dan
od 11 do 14 sati i od 18 do 21 sat

Poola Gallery

Kandlerova 14

Radno vrijeme:

zimi od utorka do subote od 11 do 14 sati;
ljeti svaki dan od 9 do 23 sata
www.poolagallery.net/hr

Galerija Milotić

Ulica 43. istarske divizije 10

Radno vrijeme: od ponedjeljka do petka
od 10 do 13 sati i od 17 do 20 sati,
subotom od 10 do 13 sati
www.gallerymilotic.hr

Društveni centar Rojc

Gajeva 3

<http://rojcnet.pula.org>

Kino Valli

Giardini 1

www.kinovalli.net

Aquarium Pula

Verudela bb

Radno vrijeme:

travanj, svibanj i rujan od 10 do 18 sati;
od lipnja do kolovoza od 9 do 22 sata;
od listopada do ožujka od 10 do 16 sati
www.aquarium.hr

Servisne informacije

Turistička zajednica grada Pule

Forum 3
52100 Pula
T. +385 (0)52 219 197, +385 (0)52 212 987
F. +385 (0)52 211 855
E. tz-pula@pu.t-com.hr
www.pulainfo.hr

Info-punkt (ljeti 8 – 22, zimi 9 – 16)

*Sve turističke i servisne informacije mogu se naći na turističkom info-punktu u središtu grada Pule, na Forumu.

Društvo turističkih vodiča Pula

Forum 3
52100 Pula
T. +385 (0)95 863 16 56
F. +385 (0)52 211 855
E. info@vodici-pula.hr
www.vodici-pula.hr

Korisni telefonski brojevi (pozivni 052)

Informacije	11888
Međunarodne informacije	11802
Jedinstveni broj za pomoć	112
Policija	192
Vatrogasci	193
Hitna pomoć	194
Pomoć na cesti HAK (0-24 h)	1987
Carinarnica	(0)52 615 200
Željeznički kolodvor	(0)52 541 982
Lučka kapetanija	(0)52 222 037
Zračna luka	(0)52 530 105
Autobusni kolodvor	060 304 090
Opća bolnica Pula	(0)52 376 000
Centralna ljekarna, Giardini 14 (0-24 h)	(0)52 222 551
	(0)52 222 544
Meteorološka služba	(0)52 372 520
Poliklinika baromedicine OXY	(0)52 217 877
Taksi	(0)52 223 228

Projektnu aktivnost je provela Istarska županija – Regione Istriana (Hrvatska) u suradnji s partnerima:

Zadarska županija
(Hrvatska) – vodeći partner

Razvojna agencija
Unsko-sanskog kantona
Bihać (BiH)

Splitsko-dalmatinska
županija (Hrvatska)

Albanski razvojni
fond (Albanija)

Šibensko-kninska
županija (Hrvatska)

Općina Postojna
(Slovenija)

Dubrovačko-neretvanska
županija (Hrvatska)

Općina Piran
(Slovenija)

Primorsko-goranska
županija (Hrvatska)

Ministarstvo trgovine,
turizma i telekomunikacija
Republike Srbije (Srbija)

Grad Mostar
(Bosna i Hercegovina)

Provincija Rimini (Italija)

Sveučilište Foggia
(Italija)

Ministarstvo kulture (Crna Gora)

Provincija Ravenna
(Italija)

Regija Epirus / Regionalna
jedinica Thesprotia (Grčka)

Punto Europe
konzorcij
Teramo (Italija)

Regija Abruzzo (Italija)

Europsku uniju čini 28 zemalja članica koje su odlučile postupno povezivati svoja znanja, resurse i sudbine. Zajednički su tijekom razdoblja proširenja u trajanju od 50 godina, izgradile zonu stabilnosti, demokracije i održivog razvoja, zadržavajući pritom kulturnu raznolikost, toleranciju i osobne slobode. Europska unija posvećena je dijeljenju svojih postignuća i svojih vrijednosti sa zemljama i narodima izvan svojih granica.

Kontakt

Istarska županija — Regione Istriana (Hrvatska)
Upravni odjel za kulturu / Assessorato alla cultura
Pula — Pola, Riva 8
T. +385 52 351 475
E. kultura@istra-istria.hr
www.istra-istria.hr • www.heradriatic.eu

Impressum

Voditelj projektne aktivnosti
Vladimir Torbica, prof.

Koordinatorica projekta
Sandra Ilić

Nakladnik
Istarska županija — Regione Istriana

Za nakladnika
Mara d.o.o. Pula — Tatjana Batalić

Autor teksta
dr. sc. Davor Mandić

Urednica teksta
Bojana Čustić Juraga

Lektorica
Svetlana Đurašinović

Autori fotografija
Dušan Đorđević
arhiv Mara d.o.o. Pula / **Eduard Strenja**

Grafička urednica
Ana Berc

Izvršna urednica
Tatjana Batalić

Realizacija
Mara d.o.o. Pula

Tisak
Kerschhoffset, Zagreb

Naklada
1.000 primjeraka

lipanj 2015.

*Na ustupljenim fotografijama zahvaljujemo se
Povijesnom i pomorskom muzeju Istre — Museo storico e navale dell' Istria

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna knjižnica u Puli

UDK 94(436-89 Pula)"1867/1918"
930.85(436-89 Pula)"1867/1918"

MANDIĆ, Davor, povjesničar
Austroougarska Pula : grad kojem su
zavidjeli / <autor teksta Davor Mandić ;
autor fotografija Dušan Đorđević>. - Pula
: Mara, 2015.

ISBN 978-953-7001-29-2